

Araştırma Makalesi/ Research Article

Putimtsev'in Günlüklerinde Kulca

Fuat Hacısalihoglu* – Yelda Tekkaya**

(ORCID: 0000-0001-8330-4840 – 0000-0003-3426-2554)

Makale Gönderim Tarihi
18.08.2023

Makale Kabul Tarihi
08.09.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Hacısalihoglu, F.- Tekkaya, Y., "Putimtsev'in Günlüklerinde Kulca", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/ Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan: 2645-2684.

APA: Hacısalihoglu, F.- Tekkaya, Y. (2023). Putimtsev'in Günlüklerinde Kulca. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan), 2645-2684.

Öz

Rusların Doğu Türkistan'a gönderdiği görevlilerin arkalarında bıraktığı literatür subjektif bir tarafı olmakla birlikte yine de bölge tarihi için kaynak niteliği taşımaktadır. Rus hükümeti tarafından 1811 yılında Doğu Türkistan içerisinde yer alan İli bölgesine keşif yapmak üzere gönderilen Putimtsev, Altay Dağları'ndan Kazakistan'ın doğu sınırı boyunca ilerleyerek önce Çöçek sonra da Kulca şehrine ulaşmış ve 5 ay süren yolculuğunda bölgenin idari, coğrafi, ekonomik ve askerî durumu ile sosyal yaşamına dair gözlemlerini ayrıntılı bir biçimde not etmiştir. Bölge halkını tanıyıp bu halkın diline hâkim olduğundan -ki tercüman ünvanı bununla ilgili olsa gerek- bu göreve

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, fuathacisalihoglu@hotmail.com.

Assist. Prof. Dr., Ordu University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Turkey.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Türkiye, yeldatekkaya@gmail.com.

PhD. Candidate, Ankara University, Institute of Social Sciences, Main Discipline of General Turkish History, Turkey.

seçilmiştir. Mançu hükümeti Rus tacirlerin Doğu Türkistan'da ticaret yapmasını yasakladığından Putimtsev gerçek kimliğini gizleyip kendisine Asyalı bir tacir görünümü vererek bölgeye gitmiştir. Putimtsev'in yolculuğu boyunca tuttuğu günlük notlar ileride Rus hükümetinin Doğu Türkistan topraklarına gerçekleştireceği olası bir harekât için stratejik bilgiler sunacağından önem arz etmektedir. Zira görünürde ticari bir gözlem için çıkılan bu seyahatte Putimtsev, kolonist bir yaklaşım ile bölgeyi teferruatlı bir biçimde tetkik etmiştir. İnsanın maddeye sahip olma ve hükmetme hırısının psikanalitik olarak çözümlenmesini bu metnin sınırlarını aşan bir sorunsal olarak akılda tutmak kaydıyla bu çalışma ile sadece içeriği kısıtlı olan bir seyahat notundan hareket edilip 19. yüzyılın başlarındaki Kulca şehrine odaklanarak bir panorama çizmekle yetinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, İli bölgesi, Kulca, Putimtsev.

Kulca in the Diaries of Putimtsev

Abstract

The written materials left by the Russian officials sent to East Turkestan may have subjective aspects, but they are still a source for the history of the region. In 1811, Putimtsev, who was sent by the Russian government to the Ili region in East Turkestan to conduct a reconnaissance, traveled from the Altai Mountains along the border with East Kazakhstan, reaching first the city of Chuguchak and then Kuldja, and during his journey, which lasted 5 months in total, he made detailed notes of his observations about the administrative, geographical, economic and military situation and social life of the region. Putimtsev's fluency in the language of the region -which his interpreter title may be related to- and his familiarity with the people of the region might be the main reason why he was chosen for this journey. As Russian merchants were forbidden by the Manchu government to trade in the region, Putimtsev disguised himself as a merchant by masquerading as a merchant in Asian clothes. Daily notes Putimtsev made during his journey were strategically crucial for the Russian government's preparation for a possible future operation to be carried out in East Turkestan lands. Because Putimtsev inspected the environment elaborately with a colonialist approach in this so-called commercial journey. Bearing in mind that the psychoanalytic analysis of the human ambition to possess and dominate matter is a problematic that goes beyond the limits of this text, this study will be limited to drawing a panorama by focusing on the city of Kuldja in the early nineteenth century based on a journey notes with limited content.

Keywords: East Turkestan, Ili region, Kuldja, Putimtsev.

Giriş

Nispeten geç bir zaman diliminde tarih sahnesine çıkan Ruslar, coğrafi keşifler sonrası sistematikleşme sürecine giren küresel kolonizasyon hareketi içerisindeki yerlerini kısa zamanda almıştır. Karadeniz'in kuzey steplerinde kürk ticareti ile başlayan ekonomik faaliyetler zamanla genişleyen bir ticaret hacminin oluşumuna evrilmiştir. Rus knezlerinin ilk zamanlar Bizans ile başlattığı ticaret akışı batıya doğru açılım sağlayamayınca stratejik olarak doğuya yönelmek durumunda kalmıştır. Karadeniz'in kuzey kıyılarında Romalı, Cenevizli ve Venedikli tacirlerin tohumlarını attığı tarihî ticaret ağına ilerleyen süreçte Hazarlar, İtil Bulgarları ve Tatarlar da dâhil olmuştur. Tarihen sürdürülebilirliği ortada olan bu ticari potansiyel, bölgede güç sahibi olmaya başlayan Rusların dikkatinden kaçmamıştır. Batı Avrupa devletlerinin okyanusları aşarak doğu memleketlerindeki ham maddeye ulaşma uğruna sergiledikleri muazzam uğraş Ruslar için karadan ulaşılabilecek kısmen daha kolay bir hedefti. Bu harekâtın görece zahmetsiz olmasının altında Batılı ulusların yükselişi karşısında Doğu'nun azametli uluslarının güçlerini yitirmesi yatmaktadır.

Kolonizasyon siyaseti yüzyıllar içerisinde nihai hedefine organize bir biçimde ulaşmak için yöntemlerini geliştirmiştir. Napolyon Mısır'a çıktığında beraberinde getirdiği heyet ile sadece sömürülecek maddi kaynak arayışına değil yerli halkın sosyo-antropolojik çözümlemelerine de girerek emperyal süreci farklı bir boyuta taşımıştır. Ruslar da ele geçirdikleri topraklarda benzer yöntemleri kullanmaktan çekinmemiştir.

Doğu Türkistan, Asya'nın uzak doğusu ile merkezi arasında önemli bir kavşak noktasında bulunup tarih boyunca cazibe merkezi olmuştur. Bu çekim 16. yüzyılın ikinci yarısında yönünü Türkistan'a çevirmiş olan Çarlık idaresinin 19. yüzyılda Kazak bozkırlarının ardına sarkıp Çin hâkimiyetindeki Doğu Türkistan sınırına ulaşmasını sağlamıştır. Diğer yandan Rusların doğudaki doğal sınırlarına olan bu ilginin arka planında tesadüfi olmayacak bir biçimde Birleşik Krallığın da bölgeye ilgi göstermeye başlaması bulunmaktadır. Elbette Çin de bu aktörlere karşı bir sınav vererek bölgesel güç denkleminin bilinmezi olmaktan çıkıp küresel bir güç olarak tarihteki ötelenmiş rolüne sahip çıkmaya çalışacaktır.

Büyük emperyal niyetlerin gerçekleştirilmesi için atılacak küçük adımların içerisinde çeşitli disiplinlere mensup insanların görev aldığı keşif heyetlerinin göze kestirilen bölgeye gönderilmesi âdet haline gelmiştir. Rus kolonizasyonu daha da doğruya ilerlemek için öncü keşif heyetlerini Çin sınırına doğru harekete geçirmiştir. Bu tür hareketler daha ziyade ticari ağlara sızma biçiminde gerçekleşmiştir. 18. yüzyılda Doğu Türkistan coğrafyasına duyulmaya başlayan ilgi 19. yüzyılda bölgeye daha fazla sayıda kişinin gönderilmesiyle zirveye ulaşmış, akabinde Ruslar İli bölgesinde sınırlı da olsa siyasi bir varlık gösterebilmiştir. Bu sürecin tarihsel izleğini Rus görevlilerin karakteristik serüvenlerinden takip etmek mümkündür. Bu metin, tarihî coğrafya bağlamında nispeten küçük mikyasta bir yerleşim yerine kısa bir zaman aralığında odaklanarak literatüre mikro düzeyde bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu doğrultuda, Çarlık Rusyası tarafından gerçek kimliği gizlenip bir ticaret kervanına dâhil edilerek İli bölgesine gönderilen Andrey Terentyeviç Putimtsev'in (Putintsev) İli Havzası'na gerçekleştirdiği seyahat notları üzerinden bizzat bölgede bulunan bir müşahidin gözlemleri aktarılacaktır. Putimtsev, Tara şehrinde ikamet eden birinci lonca tüccarı, ticaret danışmanı ve milyoner İvan Fedoroviç Nerpin¹ ve Tara Buharalılarında tacir yardımcısı Reimbak Reşev ile 4 Haziran 1811'de Kulca şehrine ulaşmak üzere Buhtarma kalesinden yola çıkmış ve 18 Kasım 1811 tarihinde dönmüştür. *Kollejskiy registrator*² rütbesinde bir memur olması ve bölgeye tercüman olarak gönderilmesi dışında müellif hakkında herhangi bir malumata rastlanamamıştır. Putimtsev'in notları Grigoriy İvanoviç Spasskiy tarafından 1819 yılında Petersburg'da *Sibirskiy Vestnik*'in 7. ve 8. sayılarında dört kısım halinde yayımlanmıştır.³

¹ Александр Александрович Жиров & Елена Александровна Зуева, “Нерпины”, *Краткая Энциклопедия по Истории Купечества и Коммерции Сибири*, 3 (1996), с. 27.

² И. В. Ерофеева & Б. Т. Жанаев & И. М. Самигулин, *Путевые Дневники и Записки Российских Чиновников и Исследователей о Казахской Степи XVIII-Середины XIX Века*, 2012, Астана, с. 82. Bu eser Putimtsev'in seyahat notlarının yayımlandığı son çalışmadır.

³ Григорий Иванович Спасский, “Дневные Записки Переводчика Путимцева, в Проездъ его от Бухтарминской Крепости до Китайского Города Кульджи и

Spasskiy, Putimtsev'in notlarını doğrudan yayımlamak yerine gözden geçirerek tekrar inşa etmiştir. Nitekim Spasskiy kendisi için *notların yayıncısı mümkün olduğu kadar kelimelerin yazılışını düzeltmiş, bazı yerlerde kısaltmış ve değiştirmiş lakin hiçbir yerde metnin doğruluğunu ihlal etmeden görevini yapmıştır*⁴ şeklinde bir ifade kullanarak notlara müdahale ettiğini belirtmektedir. Spasskiy'nin bu müdahalesi Putimtsev'in notlarını günlük şeklinde tutmasının yarattığı bir dağınıklıktan ileri gelmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Spasskiy bu metnin Kulca ile ilgili olan bölümünden bir kesiti başka bir yayınının içerisinde özet olarak da sunmuştur.⁵

Putimtsev'in notları o dönem için az bilinen bir bölge hakkında değerli bilgiler içerdiğinden dikkat çekmiştir. Julius von Klaproth, 1826 yılında bu notları Stuttgart'ta *Hertha* adlı mecmuanın 6. cildinde Almanca ve yine aynı yıl Paris'te *Magasin Asiatique* mecmuasının 1. cildinde Fransızca olarak yayımlamıştır. Carl Ritter, *Die Erdkunde Von Asien* adlı eserinde Klaproth'un çalışmasından ayrıntılı alıntılar yapmıştır. Peter Petroviç Semenov-Tyan Şanski de Klaproth'un metnini Almancadan Rusçaya çevirerek *Zemlevedeniye Azii Karla Rittera* adlı eserinde yayımlamıştır. B. A. Obruçev, Cungarya'nın sınırlarını konu edinen eserinin ön araştırmalarında bölgeye giden gezginlerin verdiği bilgileri incelerken Putimtsev'in aslı Rusça olan notlarının tahrif edilerek tercüme edildiğini ve daha sonra da orijinaline bakılmadan bu haliyle Rus literatürüne girdiğini fark ettiğini belirtmektedir. Obruçev bu konuyla ilgili bir yazı kaleme alarak çarpıtılan orijinal metni hatırlatmak istemiştir.⁶

19. Yüzyılda İli Bölgesine Giden Bazı Rus Görevliler

Ruslar ilgi duydukları bir bölgeye askerî güç kullanmadan önce - bazen farklı kimlikler altında- diplomat, istihbarat görevlisi, tacir,

---

Обратно в 1811 Году”, *Сибирский Вестник*, 7/1, с. 29-58; 7/2, с. 59-96; 8/3, с. 97-111; 8/4; с. 112-122 (1819).

⁴ Спасский, а.г.м., 7/1, с. 30.

⁵ Detaılı bilgi için bkz: Григорий Иванович Спасский, “О Торговых Сношениях России с Западным Китаем”, *Москвитянин*, 2/6 (1856), с. 180-210.

⁶ Detaılı bilgi için bkz: Владимир Афанасьевич Обручев, “Дневные Записки Переводчика Путишцева и Переводчики Этих Записок”, *Записки Императорского Русского Географического Общества*, 53 (1817), с. 57-81.

seyyah veya farklı disiplinlerden bilim insanları göndererek bir dizi keşif hareketinde bulunmayı yeğlemiştir. Sistematik bir işleyişe hizmet eden siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik bilgi edinme arzusu Rusların ele geçirdikleri bölgelerde basit işgalciler olmaktan ziyade kalıcı olma niyetlerinin açık bir göstergesidir. Çarlık Rusyası'nın izlediği bu politika yüzyıllar içerisinde sömürgeci ve yayılmacı emellerin kökleşmesine hizmet etmiştir. Bu çerçevede 19. yüzyılda İli bölgesine de çok sayıda görevli gönderilmiştir. Rusların Doğu Türkistan'a giriş sürecini daha iyi yakından takip edip kavrayabilmek için -subjektif bir yanı bulunsa da- bölgeyi ziyaret eden Rus görevlilerin geride bıraktığı metinler üzerinden bir değerlendirme yapmak gerekir. Ancak bu tür bir çalışma bu metnin sınırlarını aşacağından burada sadece bu kişilerin bir kısmının adını zikretmekle yetinilecektir.

Kronolojik bir sıra takip edilecek olursa 1807 yılında büyük bir ticaret kervanıyla İli bölgesine gelerek Kulca'yı ziyaret eden ilk isim Tatar asıllı Rus tacir Murtaza Feyzeddin Marzuyan (Murtaza Fayzaddin/Feyzuddin Marzuyan?)'dir. Murtaza'nın Rus bilim insanı G. F. Gens tarafından kaydedilen anlatısı bölgedeki yabancı ve yerel halkın durumu ile yasal ticari düzenlenmeler hakkında bilgiler içermektedir.

Omsk askerî yetimhane bölümü yardımcısı Leşev, 1821 yılında bir ticaret kervanı içerisinde İli bölgesini ziyaret etmiştir. 1840'lı yıllarda ise İli bölgesinde ticari faaliyet yürüten Porfiry Gleboviç Ufimtsev'in İli bölgesindeki dış ticaretin organizasyonu ile yerel halkın çeşitli gruplarının statüsü hakkında edindiği izlenimler Keşiş Parthenius (Peter Ageyev) tarafından yazıya geçirilmiştir. Doğa bilimci Aleksandr İvanoviç Şrenk ise 1842 yılında Cüngarya'ya bir seyahat gerçekleştirmiş ve bölgeden çok sayıda bitki, amfibi ve jeolojik numuneler toplayarak incelemek üzere Petersburg'a götürmüştür. 1843 yılında yine bir ticaret kervanı ile ticari ve diplomatik bir misyonla İli bölgesini ve Kulca'yı ziyaret eden Rus gezgin, diplomat ve bilim insanı Yegor Petroviç Kovalevskiy yol boyunca tuttuğu notlarında bölgedeki yabancıların yasal statüsü ile ticaretin organizasyonuna yönelik önemli bilgiler derlemiştir. 1850-1851 yıllarında bölgeye tekrar giden Kovalevskiy'nin Mançu yetkilileriyle yaptığı müzakereler 1851 yılında imzalanan Kulca Antlaşması için zemin oluşturmuştur. Nitekim bu antlaşmayı Rusya adına o imzalamıştır.

Yılda üç kervan göndererek Kazak bozkırları üzerinden Çin ile düzenli olarak ilk kez çay ticaretini başlatan Troitsk şehrinin ikinci tüccar loncasından Tatar kökenli Rus tacir Abdül Ali bin Abdül Vahap Ebubekir (Abdul Ali b. Abdul Vagap Abu-Bakirov?), 1845 yılında bir kervanla İli bölgesinin ikinci en önemli şehri olan Çöçek'e gitmiştir. Tarihiçi, etnograf ve ekonomist P. İ. Nebolsin tarafından kayıt altına alınan notlarında bölgedeki ticari faaliyetlerde yerliler ile yabancı temsilcilerin statüsü hakkında bilgiler vermektedir. Aynı yıl Rus diplomat Nikolay İvanoviç Lubimov bir ticaret kervanıyla tacir görünümünde İli bölgesinin ana şehirleri olan Kulca ve Çöçek'i ziyaret ederek Mançu hükûmetinin örgütsel yapısı ile vergi ve harç ödemeleri üzerinden ticaretin işleyişi hakkında zengin materyaller içeren bir rapor hazırlamıştır.

Rusya ile Mançu hanedanı arasında İli bölgesi üzerinden gerçekleştirilen ticari ilişkileri yeniden tesis etmek amacıyla 1856 yılında Kulca'ya gönderilen diplomatik bir misyon içerisinde yer alan tarihiçi Çokan Velihanov bu ziyaretinde bölgenin yönetimini, gümrük işlerini ve ticari ilişkilerin nasıl yürütülmesi gerektiğini bildiren raporlar düzenleyip günlük notlar olarak önemli sayıda bilimsel yayına imza atmıştır. Rus coğrafyacı ve botanikçi olan P. P. Semenov-Tyan Şanski ise 1856-1857 yıllarında Tanrı Dağları'na yaptığı meşhur keşif serüveninde İli bölgesinden de geçerek saha hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. 1862 yılında Türkolog Wilhelm Radloff, İli bölgesine gelerek Kulca şehri ile bölgenin durumu ve ahali hakkında teferruatlı bir anlatı kaleme almıştır. Rus subayı ve askeri yetkili Pavel Yakovleviç Reintal da 1864 yılında bölgedeki Müslüman ayaklanmasının öncesinde mevcut durumu incelemek için İli bölgesini ve Kulca'yı ziyaret etmiştir. Bu diplomatik misyon neticesinde bahsi geçen bölgedeki idari yönetimin özelliklerini yansıtan notlar yayımlamıştır.

1870 yılında İli bölgesini diplomatik bir misyonla ziyaret eden bir diğer isim Aleksandr Vasilyeviç Kaulbars, Kulca merkezli İli Sultanlığı ile diplomatik ilişki kurmuş ve ardından bu kısa ömürlü sultanlığın yönetim sistemini anlattığı notlarını yayımlamıştır. 1871 yılında Rusların Kulca'yı işgali sırasında General Kolpakovskiy'nin komutasında yer alan Nikolay Aleksandroviç Aristov, Kulca'da kançılara⁷ başkanı

⁷ Ofis işleri ve evrak işleriyle uğraşan bir çeşit kurum.

olarak görevde olduğu yaklaşık bir yıllık süreçte bölge hakkındaki çeşitli gözlemlerini kısa bir anlatı olarak yayımlamıştır. Tümgeneral Lev Fedoroviç Kostenko ise 1872 yılında İli bölgesine bizzat giderek bilhassa Kulca şehri hakkında gördüklerini teferruatlı bir biçimde aktarip istatistiksel bilgiler sunmuştur.

1875 yılında İli bölgesine giden doğa bilimci ve gezgin Aleksandr İlyiç Vilkins bölgenin coğrafyasını detaylı bir biçimde inceleyip sosyo-kültürel yaşama dair gözlemler yaptıktan sonra tarihî meselelere değinen bilgiler vermiştir. Rus coğrafyacı ve doğa bilimci Nikolay Mihayloviç Prjevalskiy ise 1876 yılında iç Asya'ya yapmış olduğu ikinci gezisine Kulca şehriden başlayarak Lop Nor'a kadar gitmiştir. İli bölgesinden geçerken bölge hakkında birtakım coğrafi gözlemlerini yazıya geçirmiştir. 1877 yılında Kulca'da bulunan 10. taburda askerî doktor olarak görev yapan İ. Zarubin ise hem bölge tarihi hem de Kulca şehri hakkındaki gözlemlerini ayrıntılı bir biçimde aktarmıştır. 1879 yılında İli bölgesine giden ornitolog ve entomolog Sergey Nikolayeviç Alferaki doğa bilimci perspektifiyle bulunduğu sahanın faunası hakkında detaylı bir gözlem yapmış ve bir dizi koleksiyonla ülkesine dönmüştür.

1880'lerde bölgeyi ziyaret eden mühendis ve mimar İvan İvanoviç Poklevskiy-Kozell sonraları yayımladığı eserinde daha ziyade bölgenin ekonomik durumuna yönelik bilgiler aktararak yeni ticari yollar bulma noktasında gözlemlerde bulunmuş ve ileride geliştirilecek olan İli Nehri üzerindeki düzenli su yolu taşımacılığının kuruluşuna ön ayak olanlardan biri olmuştur. Gezgin ve coğrafyacı Grigory Yefimoviç Grum-Grjimaylo, 1889-1890 yılları arasında bölgeye gerçekleştirdiği keşif gezisinde Yarkent'ten başlayıp Sarı Nehir kıyılarına kadar devam eden Batı Çin yolculuğunda İli bölgesine uğrayarak Kulca şehriyle ilgili gözlemlerini aktarmıştır. Genel olarak eserinde tarihî, fiziki ve coğrafi anlatılara yer vermiştir.

İli Coğrafyası ve Tarihi

Coğrafi olarak kuzeyde Altay Dağları, güneyde Karakurum Çölü ile Altın ve Pamir Dağları tarafından kuşatılan Doğu Türkistan kendine has özellikleri ile civar bölgelerden farklı bir görünüm arz etmektedir. Bu bölgenin orta kısmından geçen Tanrı Dağları bölgeyi kuzeyde Cungarya

Havzası, güneyde ise Tarım Havzası⁸ olmak üzere ikiye bölmektedir. Tanrı Dağları ile Altay Dağları arasında yer alan Cungarya Havzası; Kulca, Çöçek, Urumçi gibi önemli kentleri bünyesinde barındırmaktadır. Engebeli bir yapıya sahip olan Cungarya Havzası'nın iç kısımları dışında diğer bölümleri tarıma ve hayvancılığa elverişlidir.

Cungarya Havzası içerisinde, kuzeydoğuda Borohoro Dağları ile güneyde Tanrı Dağları tarafından çevrili olan İli bölgesi bulunur. Bölge, adını Kuzey Doğu Türkistan'ı takiben Yedisu sahasına ulaşan güzergâhı ile İli Nehri'nden almaktadır. Tanrı Dağları'ndan doğup Balkaş Gölü'ne delta yaparak dökülen -Tekes, Künes ve Kaş gibi önemli kollarıyla uzunluğu 1439 km'yi bulan-⁹ İli Nehri'nin akış güzergâhı ve oluşturduğu vadi, bu bölgeyi imleyerek ayrıksı bir coğrafi alan oluşturmaktadır.¹⁰ Nitekim bu vadi fazla yağış aldığından hem Doğu Türkistan otlaklarının 2/3'üne sahiptir hem de diğer bölgelere kıyasla toprakları verimlidir.¹¹

İli bölgesinin verimli topraklar ile zengin otlaklara sahip olması ve İpek Yolu'nun kuzey güzergâhı üzerinde geçiş noktası konumunda bulunması tarih boyunca çeşitli toplulukların bu topraklara ilgi duymasına neden olmuş dolayısıyla da bölge yoğun bir siyasi, sosyal ve ekonomik hareketliliğin merkezi olmuştur. İli bölgesine dair en eski kayıtlar milattan evvel 2. yüzyılda Çin kaynaklarında görülmeye

⁸ Tarım Havzası vaha şehirlerini kapsayan Kaşgarya ya da Altışehir olarak da adlandırılmaktadır. Altışehir adlandırmasının içindeki yerleşim yerlerinin isimlerini kesin olarak tespit edilememektedir Bölgeyi ziyaret eden araştırmacıların verdiği bilgiler de birbiriyle uyumlu değildir. Albert von Le Coq iki liste sunmaktadır. İlkinde Aksu, Kaşgar, Maralbaşı, Yarkent, Yenihisar ve Hoten bulunmaktadır. İkincisinde ise Aksu yerini Kargalık'a bırakır. Velihanov; Uçturfan, Turfan, Yenihisar, Kaşgar, Yarkent, Aksu, Hoten şeklinde bir liste vermektedir; Barthold ise Yenihisar'ın yerine Kuça'yı koymaktadır. Bazen de bu şehirlere Uçturfan eklenerek şehir sayısı yediye çıkarılarak yedişehir adlandırmasının kullanıldığı görülür. Bu isimlendirmenin Yakup Bey'in Turfan'ı işgali sonrasında kullanılmaya başlandığı da söylentiler arasındadır. Yedişehir; Kaşgar, Hoten, Yarkent, Aksu, Kuçar, Uçturfan ve Turfan'ı içermektedir. Nadiren de Yarkent, Hoten, Kaşgar, Yengi Hisar, Aksu, Kuçar, Uçturfan, Karaşehir şeklinde Sekizşehir olarak da anılmaktadır. Ildikó Bellér-Hann, *Community Matters in Xinjiang: 1880-1949*, Brill, Leiden, 2008, p. 39.

⁹ Ramazan Özey, *Asya Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 62.

¹⁰ İli bölgesi Rus kaynaklarında Yedisu (Semireçye) ve Kulca Bölgesi (Yukarı İli Bölgesi) adıyla ikiye ayrılır. Ancak bu iki sahanın tarihî, coğrafi ve iktisadi açıdan birbirinden ayrılması pek mümkün gözükmemektedir.

¹¹ Bellér-Hann, *a.g.e.*, p. 37.

başlamıştır. 6. yuzyıla kadar Usunlar, Saklar, Yueçiler, Hunlar, Siyenpiler ve Çinliler savaşlarla birbirlerini goçe zorlayarak bölge üzerinde güç sahibi olmaya çalışmıştır. 6. yuzyılda bölgeye hâkim olan Göktürklerin 7. yuzyılın ikinci yarısında zayıflamasıyla oluşan siyasi boşluğu Tang hanedanı ikame etmeye başlamıştır. Asya bozkırlarının hâkimi olma düşüncesiyle batıya doğru ilerleyen Çinliler Talas boylarında -Türklerin taraf değiştirmesiyle- İslam orduları karşısında mağlup olunca Çin’de iç karışıklık çıkmıştır. Bu gelişme sonucunda İli bölgesinde önce Türgişler ardından da Karluklar¹² kalıcı olmayan egemenlikler tesis etmiştir.

Bir zamanlar Uyğurların, Karahanlıların, Karahitayların ve Cürcenlerin hâkimiyet alanını oluşturan bölge, önce Moğollar sonrasında ise onların bakiyesi olan Çağataylıların yönetimine geçmiştir. Bu devrin de sona ermesiyle Timurlular, Kalmuklar ve Cungarların yönetimi altında bulunan İli bölgesi, 18. yuzyılın ikinci yarısında Mançu hanedanının bu topraklara adım atmasıyla Çinliler tarafından idare edilir olmuştur. Türk ve Moğol halklarının uzun süre varlık gösterdiği Doğu Türkistan olarak bilinen coğrafya Kaşgarya, Küçük Buhara gibi isimlendirmelerin yanı sıra Çin’in bölgeye girişi ile zaman içerisinde Çin Türkistanı olarak da adlandırılmaya başlamıştır.

İli bölgesine bir generalin vali olarak atanmasıyla bu topraklarda Çin askerî ve idari sistemi kurulmaya başlamıştır. Mançu hanedanının politikalarından rahatsızlık duyan Cungarların çıkardığı bir isyan sert müdahale ile bastırılmış ve yaklaşık 600 bin nüfusa sahip Cungarya ışsız bir toprak parçasına dönüştürülmüştür.¹³ Bu isyan aslında Mançu yönetiminin bölgede arzu ettiği kozmopolit topluluğun oluşturulması adına bir fırsattı. Mançular İli topraklarına bilinçli bir şekilde Çin, Türk ve Moğol gibi etnik gruplardan birçok zümre goç ettirmiştir. Muhtemelen karşılarında yekpare bir güç görmek istemiyorlardı. Bölgede kalıcı olmak isteyen Mançu hükümeti çok sayıda askerî

¹² Karahanlıların kurucu boylarından biri olarak kabul edilen Karluklardan Altay Dağları civarında yerleşik olan Bozarın günümüz Kulca şehri yakınlarında bulunan Almalık’ta ikinci bir Karluk Beyliği’ni kurduğu bilinmektedir. Hüseyin Salman, “Karluklar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24 (2001), s. 510.

¹³ Eugene Schuyler, *Turkistan; Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara and Kuldja*, Vol. 2, Scribner, Armstrong & Co, New York, 1876, p. 168.

tahkimat ve yerleşim yeri inşa ederek bölgedeki yerini sağlamlaştırmak istemiştir. Mançular, Cungarya'da otoritelerini sağladıktan sonra bölgedeki iç çatışmaları kendi lehlerine çok iyi kullanıp Kaşgarya'yı ele geçirmek suretiyle Doğu Türkistan bölgesinde hâkim güç haline gelmişlerdi.

Doğu Türkistan, Mançu istilasının ardından siyasi olarak Kaşgarya ve Cungarya vilayeti olarak ikiye bölünmüştür.¹⁴ Kaşgarya; Yarkent, Yenihisar, Kaşgar, Uçturfan, Kuçar ve Aksu'dan oluşan altı bölgeye ayrılmıştır. Bu şehirler İli generaline bağlı olmak kaydıyla birinci sınıf valiler tarafından yönetilmiştir.¹⁵ Cungarya; İli, Urumçi ve Tarbagatay şeklinde üç vilayete bölünmüştür. Urumçi bölgesine aşırı önemli bölge statüsü verilerek buraya bir yönetici ile yardımcısı atanmış ve Çin'dekine benzer bir idari sistem kurulması amaçlanmıştır. İli ve Tarbagatay bölgeleri ise Sincan şeklinde adlandırılan yeni bir askerî ve idari bölgeye dahil edilmiştir. Bölgeye bir vali ve yardımcıları atanmıştır.¹⁶ Mançu yönetimi, geniş bir araziye sahip olan Doğu Türkistan sahasını idari parçalara ayırarak her birine bir yönetici atayıp bölgenin idare edilmesini kolaylaştırmak istemiştir. Zira merkezden böylesine uzak olan bir bölgenin hâkimiyet altında tutulması burada yeni bir yönetim organizasyonunun kurulmasını zorunlu kılmaktaydı.

Kulca

Doğu Türkistan'ın stratejik öneminin farkında olan Mançu hükûmeti özellikle İpek Yolu üzerinde bulunan İli bölgesine hâkim olup Ruslar ve

¹⁴ *Mançular, 1755 yılında İli Bölgesi'ni ele geçirdikten sonra buraya bir kitabe dikmiştir; Dört Oyrat kabilesi tabiiyet altına girmek için geliyor ve bununla İli bölgesi devlete eklenmiş oluyor. Çoroslar, Dörbetler, Hoşotlar ve Hoytalar itaat altına alınmışlardır ve onlara kral, prens ve dük rütbeleri verilmiştir. Şimdi sizi (Oyratları) rahatsız etmeye kim cesaret edecektir; yaşayınız ve seleflerinizi sayınız. Gençleriniz daima yaşlıların nasihatlarını dinlesinler. Onlara yol gösteriniz ve yetiştiriniz. Herkes deve ve siğir beslesin. Herkes koyunlarıyla atlarını üretsın. Herkes göçer olsun ve kendi otağında otlasın. Sebepsiz kavgaya etmeyin. Hiddetlendiğiniz zaman tekdir etmeyin; hatalar yapmayın. Yabancılar karşı kendinizi müdafaa edin ve İli'yi koruyun. Kazaklara en büyük düşman nazariyle bakınız.* Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 2019, s. 311.

¹⁵ Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin, *Asya'nın Kalbi Doğu Türkistan*, çev. Feyzullah Uygur, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, s. 152-153.

¹⁶ Ablat Khodjaev & Kamil Khodjaev, "Chi'ng Çin'inin Zungarya ve Doğu Türkistan'ı İşgali", *Türkler Ansiklopedisi*, çev. Bülent Keneş, 18 (2002), s. 697.

Kazaklarla ticari ilişkileri geliştirerek Çin'in dış pazarlarda söz sahibi olmasını istemiştir. Bu bağlamda Mançular bölgede siyasal olarak kalıcı olma adına birçok yeni yerleşim yeri inşa etmiştir. Diğer yandan Çin'in merkezine uzak ve geniş bir araziye sahip olan Doğu Türkistan sahasında bölge yönetiminin ve işgal sürecinin sorunsuz yürütülmesi için yeni yerleşim yerlerinin kuruluşu büyük önem arz etmiştir. Bu kolonist yaklaşım doğrultusunda İli bölgesinin önemli merkezlerinden Kulca şehrinin yakınına Mançular tarafından yeni bir idari ve askerî yönetim merkezi inşa edilmiştir.

Böylece eski/yeni ya da büyük/küçük Kulca isimleriyle anılan ve birbirine yakın konumlandırılmış iki yerleşim yeri ortaya çıkmıştır. Ancak bütün tanımlamalara rağmen çoğu zaman bu iki şehir birbiriyle karıştırılmış ya da tek bir şehir gibi kabul görmüştür. Nitekim bazı Batı kaynaklarında bu şehirler sadece Kulca olarak adlandırılmaktadır. Bu sorun tamamen aşılmamış olmakla birlikte kuruluşu daha erken bir tarihe dayanan şehre eski, buna kıyasla daha geç bir tarihte kurulana yeni sıfatının verilmesiyle bir çözüme kavuşturulmuş gibidir.

Eski Kulca; Çince Ning-yuan-chen/yining, Uygur Türkçesinde Gulca, Batı literatüründe ise Kulca, Kulja, Kuldja, Tarançi Kulca, Büyük Kulca ve Eski Kulca¹⁷ isimleriyle bilinmektedir. Gulca sözcüğünün ren geyiği,¹⁸ sığın,¹⁹ ve argali koyunu²⁰ gibi anlamlara geldiği bildirilmektedir. Eski Kulca'da Tarançi nüfusunun fazla olması bu şehrin Tarançi Kulca olarak da adlandırılmasına neden olmuştur. Yeni Kulca; Çince Hui-yuan-chen/hoi-yuan-chen, Rus literatüründe İli, Mançu Kulca, Küçük Kulca, Yeni Kulca isimleriyle anılır. Yeni Kulca'da Mançu nüfusunun kalabalık olmasından dolayı bu şehre Mançu Kulca adının verildiği de görülmektedir. Bununla birlikte bazı Rus araştırmacılar bu şehrin Solon

¹⁷ Rus literatüründe bu iki şehrin büyük veya küçük olarak adlandırılması hususundaki farklı görüşler aşağıda verilmiştir.

¹⁸ Ahmet Taşağıl, "Kulca", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 26 (2002), s. 354.

¹⁹ Wilhelm Radloff, *Sibirya'dan Seçmeler*, çev. Ahmet Temir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s. 328.

²⁰ Bu sözcük Cungarca olup Gulca'da bu koyun cinsinden çokça yetiştiği için şehir bu isimle anılmıştır. Kürşat Yıldırım, *Doğu Türkistan'ın Yer Adları*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015, s. 37.

dilinde Kura,²¹ Kazak dilinde Kurya²² şeklinde telaffuz edildiğini ifade etmektedir.

Eski Kulca'nın kuruluş tarihi üzerine farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Biçurin, bölgede görev yapan Mançu kökenli bir memurun 1773 tarihli eserinden yaptığı tercümede Eski Kulca şehri hakkında *15 li doğuda Türkistan şehri Kulca bulunur*²³ ifadesine dikkat çekerek bu şehrin Çinliler bölgeye gelmeden evvel kurulmuş olabileceğini ileri sürmektedir. Yeni Kulca'nın ise ancak 1763 (1764)²⁴ yılında Mançular tarafından kurulduğunu ifade etmektedir.²⁵

Radloff da Eski Kulca şehrinin kuruluşunu Mançu hâkimiyetinden çok daha önceye tarihleyerek halkın ağırlıklı olarak Tatarlar (Türkler) - önceleri İli vadisinde yalnızca Çağatay lehçesi konuşan Tatarlar otururdu- olmak üzere sürgünlerden, Altışehir bölgesi ahalisinden ve uzun senelerdir bölgede ticaretle meşgul olan ancak zamanla buranın yerlisi haline gelen Kaşgar, Hokand, Taşkent ve Buharalı tacirlerden oluştuğunu ileri sürmektedir.²⁶

Zarubin Eski Kulca'nın Cungarlar tarafından kurulduğunu, içinde bir Lama tapınağı bulunan bu şehirde Müslümanların ikamet ettiğini, Yeni Kulca'nın ise Eski Kulca'dan 100 sene sonra 1764 yılında Mançular tarafından inşa edildiğini öne sürmektedir. Zarubin, İli Nehri üzerinde Cungar hanlarının yıkılan kışlağının bulunduğu yerde kurulan ve esasen

²¹ Radloff, *a.g.e.*, s. 314.

²² Kovalevskiy, Kazakların Kulca'yı kale anlamına gelen *kurya* ismiyle andıklarını belirtmektedir. Egor Петрович Ковалевский, *Странствователь По Суше и Морям*, сост. И. И. Глазунова, Т. 3, Типография ВР. Глазуновых, Санкт-Петербург, 1871, с. 193. Federov ise, *kurya* isminin yerliler tarafından verildiğini ve anlamının bir duvarla çevrili dörtgen olduğunu ayrıca bu ismin Moğolca *Hure* veya *Kure* kelimesinden geldiğini ileri sürmektedir. Дмитрий Яковлевич Федоров, *Опыт Военно-Статистического Описания Илийского Края*, Т. 1, Ташкент, 1903, с. 23.

²³ Никита Яковлевич Бичурин, *Описание Чжуньгарии и Восточного Туркестана в Древнем и Нынешнем Состоянии*, Т. 1-2, В Типографии Карла Крайя, Санкт-Петербург, 1829, с. 104.

²⁴ Biçurin, farklı bir eserinde ise Hui-yuan-chen (Yeni Kulca) şehrinin kuruluş tarihini 1764 yılı olarak vermektedir. Бичурин, *a.g.e.*, с. 108.

²⁵ Никита Яковлевич Бичурин, "Статистическое Обзорение Чжуньгарии в Нынешнем ея Состоянии", *Русский Вестник*, 3 (1841), с. 617. Bu farklılığın eserlerin çeviri olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

²⁶ Radloff, *a.g.e.*, s. 328.

Hui-yuan-chen olarak adlandırılan Yeni Kulca'nın bölgenin kısa süre içinde başkenti konumuna yükseldiğini ve bölge halkı tarafından sonradan inşa edildiği için yeni olarak tesmiye edildiğini bildirmektedir.²⁷

Şincangning Kiskiçe Tarihi adlı eserde Eski Kulca'nın Cungar Hanlığı'nın merkezi olarak işaret edilmesi şehrin kuruluş tarihinin daha eskilere götürülmesine imkân vermektedir.²⁸ Diğer yandan Velihanov da *Çin İmparatorluğu'nun Batı Bölgesi Hakkında* ismini taşıyan notlarında *Cungarya'nın 1764'teki (Qianlong saltanatının yirmi dokuzuncu yılında) son işgalinden sonra İli Nehri üzerinde Cungar hanlarının oturduğu yer olan Eski Kulca yakınlarında kurulan yeni şehre Hui-yuan-chen* adının verildiğini ifade ederek Eski Kulca şehrinin kuruluşunu daha eski bir zamana tarihlemektedir.²⁹

Grjimaýlo ise içerisinde Cungarlar döneminden kalma bir Budist tapınağı bulunmasına rağmen Eski Kulca'nın kuruluşunu 1762 yılı olarak vermektedir. Ancak Biçurin'un eserindeki *15 li doğuda Türkistan şehri Kulca yer alır* ifadesinden yola çıkarak Eski Kulca'nın Mançu değil bir Tarançi şehri olabileceğini de göz ardı etmemiştir.³⁰ Fakat yine aynı yıl yayımlanmış olan bir ansiklopedi maddesinde şehrin kuruluşunu 1762 olarak vermekten de geri durmamıştır.³¹

²⁷ Иван Иванович Зарубин, "По Горам и Степям Средней Азии. Путевые Заметки от Москвы до Кульджи", *Русский Вестник*, 14/11-12 (1879), s. 663.

²⁸ *Batur Hunteyci ile Singge'nin devrinde Oyratların siyasi merkezi Tarbagatay vilayetlerindeki Kobuksar olup, Galdan döneminde İli (Gulca) siyasi merkezi olur. Şincangning Kiskiçe Tarihi*, Ürüncü, 1984, s. 341-357. Aktaran; İkiil Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s. 38.; Bununla birlikte Oktay Berber de Galdan döneminde İli (Gulca) şehrinin ele geçirildiğinden bahsetmektedir. Oktay Berber, *Kalmuk İstilası ve Türk Dünyasına Etkileri*, TTK Yayınları, Ankara, 2021, s. 67.

²⁹ Velihanov notlarında kendinden emin bir biçimde; *Burası, İli'nin 35 verst yukarisında yer alan Müslüman Kulca kentinden ayırt edilmek için Türkçe ismi ile küçük veya yeni Kulca adıyla bizim tarafımızdan da iyi bilinmektedir* ifadesini kullanmaktadır. Чокан Чингисович Валиханов, *Собрание Сочинений В Пяти Томах*, сост. Х. А. Аргынбаев, К. А. Биржанов, А. Б. Калышев, Н. Э. Масанов, Т. 2, Главная Редакция Казахской Советской Энциклопедии, 1985, Алма-Ата, с. 272.

³⁰ Григорий Ефимович Грумм-Гржимайло, *Описание Путешествия в Западный Китай*, Т. 1, Типо-Литография С. М. Николаева, Санкт-Петербург, 1896, с. 24-25.

³¹ Григорий Ефимович Грумм-Гржимайло, "Кульчжа", *Энциклопедический Словарь Брокгауза и Ефрона*, 17 (1896), с. 8.

Bölge hakkında bilgi veren kaynaklara bakıldığında Eski Kulca şehrinin kimler tarafından kurulduğu hususunda bir netlik söz konusu değildir. Ancak Eski Kulca'da şehrin kuruluşundan önceye tarihlenen eski bir Budist (Lama) mabedinin varlığı Mançuların bölgeye gelişinden önce burada bir yerleşimin var olduğunu göstermektedir. Diğer yandan Eski Kulca'nın Tarançi şehri olarak adlandırılması dahası buradaki Cungar varlığı bu şehrin kuruluşunun Mançu hâkimiyeti öncesine tarihlendirilmesine imkân vermektedir. Nitekim Biçurin, Radloff, Zarubin ve Velihanov Eski Kulca'nın kuruluş tarihini Mançuların bölgeyi ele geçirişlerinden eskiye götürmektedir.

Ancak Barthold Çinlilerin Kulca şehrini 1762'de eskiden burada mevcut olan bir Lama manastırı civarında kurduğunu, bu Eski (Tarançi, Tatar) Kulca'dan başka 1764'te Çin başkumandanının makamı olarak Yeni (Çin, Büyük, Mançu) Kulca'nın kurulduğunu ileri sürmektedir.³² Taşağıl da aynı tarihleri zikrederek Eski Kulca'nın inşasından iki yıl kadar sonra bu şehrin güneybatısına Çin Türkistanı bölgesinin idare merkezi olmak üzere Yeni Kulca şehrinin kurulduğu bilgisini vermektedir.³³ Diğer yandan her iki müellif de Tarançi göçmenlerinin 1765'de Eski Kulca'ya yerleştirildiğini belirtmektedir.

Bu iki şehrin büyüklükleri konusunda da farklı görüşler mevcuttur. Putimtsev,³⁴ Meyendorf,³⁵ Velihanov³⁶ ve Murtaza³⁷ Yeni Kulca'nın küçük, Eski Kulca'nın ise büyük olduğunu ileri sürmektedir. Ancak Barthold,³⁸ Radloff³⁹ ve Taşağıl⁴⁰ bunun tam tersini iddia etmektedir.

Bununla birlikte genel kanı Eski Kulca'nın büyük, Yeni Kulca'nın küçük olduğu yönündedir. Eski ve Yeni Kulca hakkındaki başka bir sorun da bu şehirlerin birbirlerine göre konumları hususunda

³² Wilhelm Barthold, "Kulca", *İslam Ansiklopedisi*, 6 (1977), s. 976.

³³ Taşağıl, a.g.m., s. 354.

³⁴ Спасский, a.g.m., 8/3, с. 111.

³⁵ Егор Казимирович Мейендорф, *Путешествие из Оренбурга в Бухару*, Издательство «Наука», Москва, 1975, с. 76.

³⁶ Валиханов, a.g.e., с. 272.

³⁷ Павел Иванович Небольсин, "Очерки Торговли России с Средней Азией", *Записки Императорского Русского Географического Общества*, 10 (1855), с. 340.

³⁸ Barthold, a.g.m., s. 976.

³⁹ Radloff, a.g.m., s. 314.

⁴⁰ Taşağıl, a.g.m., s. 354.

yaşanmaktadır. Bu iki şehrin coğrafi konumları kaynaklarda farklı şekillerde aktarılmıştır. Murtaza⁴¹ ve Taşađıl⁴² Eski Kulca şehrinin, Meyendorff⁴³ ise Yeni Kulca şehrinin kuzeyde olduğunu ileri sürmektedir. Prjevalskiy'nin haritasında ise Yeni Kulca şehri kuzeyde gösterilmektedir.⁴⁴

Yıkılıncaya kadar yaklaşık yüz yıllık mevcudiyeti boyunca Yeni Kulca şehri siyasi ve idari rolü dışında İli bölgesinin Çöçek ile birlikte en önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Aslında Ruslar ile Çinliler arasındaki doğrudan legal ticaret Kyahta ile Pekin hattı üzerinden gerçekleştirilmekteydi. Ancak Rus tebaasından tacirlerin kimliklerini gizleyip Sibiryaya üzerinden Çöçek ve Kulca şehirlerine ulaştığı görülmektedir. Bu süreçte farklı coğrafyalardan gelenlerin yarattığı kültürel farklılık Yeni Kulca şehrinin; çevresinden bağımsız, kozmopolit bir görünüm kazanmasına yol açmıştır.

Eski Kulca şehri Gulca adıyla mevcudiyetini devam ettirirken yeni Kulca şehri 1864 yılında vuku bulan Tarançı-Dungan isyanı⁴⁵ sonunda harabeler altında kalarak tarihî bir yerleşim yerine dönüşmüştür.

Putimtsev'in Kulca⁴⁶ Yolculuğu

Spasskiy, Sibiryaya hattının amiri Korgeneral Grigoriy İvanoviç Glazenap ile tercüman Putimtsev'in Çin ile ticaretin geliştirilmesi için bilgi toplamak üzere görevlendirildiği bilgisini vermektedir. Bu girişim, yayıncının notu başlığı altında Rus Devleti'nin tüm çabalara rağmen Asya halklarının sahip olduğu endüstriyel kaynakları ele geçirememiş olmasına bağlanarak Putimtsev'in seyahatinin gerekçesi baştan faş edilmiştir. Putimtsev'in macerası bölgede önemli bir üs konumunda

⁴¹ Небольсин, а.г.м., с. 344.

⁴² Таşađıl, а.г.м., с. 354.

⁴³ Мейендорф, а.г.е., с. 76.

⁴⁴ Николай Михайлович Пржевальский, *Из Зайсана Через Хами в Тибет и на Верховья Желтой Реки*, Имп. Рус. геогр. о-во, Санкт-Петербург, 1883, с. 157.

⁴⁵ Bölgede çıkan Tarançı-Dungan isyanı ve şehrin yıkılışı hakkında daha teferruatlı bilgi için bkz: А. Дьяков, “Воспоминания Илийского Сибинца о Дунганско-Таранчинском Восстании в 1864-1871 Годах в Илийском Крае”, *Записки Восточного Отделения Императорского Русского Археологического Общества*, 18 (1908), с. 233-282.

⁴⁶ Putimtsev'in ziyaret ettiği Kulca, 1764 yılında Mançular tarafından inşa edilen küçük, yeni, Mançu olarak tanımlanan şehirdir.

bulunan ve Rusya'nın Çin ile ticaretini kolaylaştıran, Cungar varlığının zayıflamasıyla Güney Altayların Rusya topraklarına dâhil edilişi sonrası 1763 yılında adını kıyısında inşa edildiği nehirde alan,⁴⁷ Buhtarma Kalesi'nden başlamıştır. Putimtsev'in bu sınır kalesi ve Kulca şehri arasında kalan az bilinen yerleri tuttuğu günlük seyahat notlarıyla tasvirinin ticaretle uğraşanlar için de önemli bir rehber olacağı belirtilmiştir.⁴⁸ Ancak Spasskiy'nin ifşası söz konusu seyahatin sadece ticari bir amaçla gerçekleştirilmediğini göstermektedir. Nitekim notlarda aktarılan bilgilerin bölgenin maddi değerini ölçümlemek üzere kaleme alındığına dair güçlü bir kanaat oluşmaktadır.

Putimtsev, Çinlilerin ve Kazakların⁴⁹ şüphesini çekmemek için yolculuğunu bir kervan ile Asyalı tüccar görünümünü altında yapmıştır. Zira Ruslar bölgede 1851 yılında imzalanan Kulca Antlaşması'na kadar doğrudan ticaret yapma hakkına sahip değildi. Bu sebeple Putimtsev, Molla Murat adını kullanarak bir Kazak tacir kimliğiyle yola çıkmıştır. Spasskiy, Putimtsev'in bölgenin diline ve Asya geleneklerine hâkim olduğu için bu önemli göreve seçildiğini belirtmektedir.⁵⁰ Lakin Putimtsev'in yerel idarecilerle iletişim kurarken kimi zaman başka tercümanlar kullandığı görülmektedir.

Putimtsev yolculuğu esnasında sultan ünvanlı yerel feodal Kazak beyleriyle ilişki içerisine girip onlardan yol boyunca kendilerine eşlik etmelerini talep ederek kontrol noktalarında karşılaşılabilecekleri olası bir engellenmenin önüne geçmek istemiştir. Nitekim yola çıktıklarında karşılarına çıkan ilk sınır karakolundaki Çinli memura Kazak Sultanı adına çalıştıkları belirtmiştir.⁵¹

Göçer yaşamın üyesi olan bu sultanlar 18. yüzyıldan beri Rus hâkimiyetinde olan ve sayıları oldukça fazla olan Orta Cüz⁵² hanlarının

⁴⁷ İlyas Topsakal, *Sibirya Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2020, s. 124.

⁴⁸ Спасский, а.г.м., 7/1, с. 29-30.

⁴⁹ O dönemin Rus literatürünün bir geleneği olarak Spasskiy metninde Kazak yerine Kırgız kullanımına yer vermiş ancak çalışmada bu durum düzeltilmiştir.

⁵⁰ Спасский, а.г.м., 7/1, с. 30-32.

⁵¹ Спасский, а.г.м., 7/1, с. 32-33.

⁵² Orta Cüz; 1731-1740 yıllarında Rusya'ya, 1741-1750 yıllarında Rusya ile Cungar Hanlığı'na, 1750-1756 yıllarında sadece Rusya'ya ve 1758-1822 yılları arasında ise Rusya ile beraber Mançu hanedanına bağlı kalmıştır. Osman Yorulmaz, *Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasi İlişkiler*, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 19.

çocuklarıdır. Bölgeye gönderilen kervanlar ilkin bu sultanlar tarafından taciz edilmiştir. Ancak Rus hükûmeti bu kervanlara silahlı nöbetçilerin eşlik etmesini sağlayıp soygun girişimlerine ağır cezalar getirerek bu feodal yöneticileri kendi tarafına çekmeye çalışmıştır.⁵³ Bunun sonucunda Orta Cüz sultanlarının bir kısmı Rus hükûmeti ile iyi geçinerek gönüllü bir biçimde kendi bölgelerinde Buhara, Hokand ve Çin'e giden Rus ticaret kervanlarının koruyucusu olmuş ve tacirler için güvenli bir geçiş sunmuştur.⁵⁴ Ancak Putimtsev tedbiren yoldaki diğer Kazaklardan gelecek her türlü sorgulayıcı tavrı önlemek adına gerçek kimliğini gizlemeye devam etmiştir.⁵⁵ Zira dikkat çekmek bu yolculuğu riske atabilirdi.

Esasen böyle bir iş birliğinden Çinlilerin habersiz olması pek de mümkün görünmemektedir. Çünkü bölgede Çin yönetiminin kısa mesafelerde kurduğu pek çok karakolda ve şehirlere girişte sıkı kontrol mekanizması bulunmaktadır. Diğer yandan çok dilli yapının ve dolayısıyla güvensizliğin hâkim olduğu bu topraklarda tacirlerin işlerini memurlara çeşitli hediyeler sunarak görmeleri Putimtsev'in kimliğini gizlemesini kolaylaştırmıştır. Ancak kervanların şehirlere giriş sürecinde verilen hediyelere rağmen bürokratik yapının ağır işlediği söylenebilir. Bu nedenle hem zaman kazanmak hem de bölgede rahat hareket edebilmek için yol üzerinde uğradıkları bir karakolda görevli Çinli memura Kazak Sultanı Kambar Şah Niyazov'un emrinde çalıştıklarını ve Rus sınırlarından köylerine döndüklerini söylemişlerdir.⁵⁶

Putimtsev gerçekten de Manırak Dağları'nda mukim -ana kaynaklarda diğer sultanlara nispeten pek de itaatkâr olmadığı belirtilen⁵⁷- Sultan Kambar'ın desteğini almak için yola çıkmıştır. Zira kervanın bir Kazak sultanına aitmiş gibi gösterilmesi dikkat çekmemek için stratejik bir tedbir olarak görülmüş olmalıdır. Putimtsev yol boyunca pek çok yerde göçer ve yerleşik Kazak topluluğuna denk

⁵³ Семен Богданович Броневский, *О Казахах Средней Орды*, ЭКО, Павлодар, 2005, с. 73.

⁵⁴ Броневский, *а.г.е.*, с. 22.

⁵⁵ Спасский, *а.г.т.*, 7/1, с. 31.

⁵⁶ Спасский, *а.г.т.*, 7/1, с. 32-33.

⁵⁷ Броневский, *а.г.е.*, с. 22.

gelmiştir.⁵⁸ Yolculuğun 19. günü ulaştıkları Sultan Kambar'dan ya kendisinin ya da oğlunun Çöçek'e kadar kervana eşlik etmesini talep etmiştir. İlk bu teklifi olumlu karşılayan Sultan Kambar, oğlu Huday Menda'yı onlarla birlikte yani kervana eşlik ederek göndereceğine dair söz vermiş ancak ertesi gün -aynı talep 100 ruble⁵⁹ değerinde hediye ile tekrarlansa da- oğlunun hasta olduğunu ve onlarla birlikte seyahat edemeyeceğini söyleyerek Putimtsev'in isteğini kibarca geri çevirmiştir. Bununla beraber Sultan Kambar -belki Putimtsev'in gönlünü almak için belki de Rus hükümetinden çekindiğinden- oğlunun şahsen onlarla birlikte olması kadar etkili olacağını düşündüğü bir mektubu Çöçek Ambanı Keb ve Batır'a teslim edilmek üzere onlara vermiştir.⁶⁰

Alınan bu destek önemli olmakla birlikte Putimtsev daha somut bir desteğin peşindedir. Zira Sultan Kambar'ın gönderdiği mektubun Çöçek'te olumlu karşılanmayacağını ihtimal dâhilinde gören Putimtsev yanında bulunan Reimbak'ı Murun volostunda yaşayan Yuçi Sultan'a göndererek kendilerine eşlik edecek birilerinin gönderilmesini ya da bizzat sultanın, Kulca seyahatinde kendilerine iştirak etmesini istemiştir.⁶¹

Putimtsev'in yolculuğunda uğradığı ilk büyük yerleşim yeri Çöçek şehridir. Bu şehre giriş yapacaklarını memurlara bildirdikten sonra askerler eşliğinde malları ve hayvanları sayılmış akabinde de Putimtsev Taşkent'ten gelen tacirler ile sorgulanmıştır. Sultan'ın Çöçek Ambanı Batır ve Keb'e gönderdiği bir mektup ve hediye iki atın kabulünden sonra memurlara birtakım hediyeler sunulduğu halde bürokratik süreç birkaç gün sürmüştür. Ancak bütün zorlukları aşsalar da o yıl Kulca'dan

⁵⁸ Putimtsev yolculuğu esnasında Kazak ordalarının (bazen de Moğolların) kimi zaman göçüne kimi zamanda ziraat ile uğraştıklarına şahit olmuştur; *Kazaklar tarafından Alakul civarındaki Karahirey, Kızıl, Baycigat, Nayman ve Durtugal göçer volostları tarafından işlenmektedir. Kazaklar yeterli tarım aletine sahip olmamakla birlikte ekilebilir arazileri sadece kendi emekleriyle nehirден gelen su ve gübre ile beslerler. Her ne kadar toprağı işlemede Çinlileri örnek alsalar da onların mükemmelliğine ulaşamadılar. Sadece buğday ve darı ekerler.* Спасский, а.г.м., 7/2, с. 69-70.

⁵⁹ 100 кореукауа denk gelen para birimidir. Анастасия Петровна Евгеньева, "Рубль", *Словарь Русского Языка*, 3 (1987), с. 736.

⁶⁰ Спасский, а.г.м., 7/1, с. 43-44.

⁶¹ Спасский, а.г.м., 7/1, с. 46.

mal gelmediğinden Çinlilerle herhangi ticari bir faaliyet gerçekleştirememişlerdir.⁶²

Ticari olarak işleri yolunda gitmese de notlarından anlaşıldığı kadarıyla Putimtsev'in, şehri gözlemlemek için yeteri kadar vakti olmuştur. Nitekim notlarında evre uzunluğu ve yksekliliğine kadar ölçülerini verdiği, surlarından ikisi dış biri i cepheye dönük üzerinde ahşap kepenklerle kapatılmış pencerelelerinde kğit tarzında panjurların yer aldığı dikdörtgen pencereleleriyle beyaz badana renginde kerpiçten yanmamış kil ile birleştirilen tuğla kulelerine ve bu kuleler arasında bulunan kapılarına kadar şehrin su tahliye kanalları dâhil dış fiziki özelliklerini detaylı bir biçimde betimlemiştir. Bölge nüfusunu, iki nehir arasına inşa edilen bu şehrin batısında ve doğusunda surlara bitişik küçük köyler ile evre yerleşimlerin sakinlerinin oluşturduğu görülmektedir.⁶³

Putimtsev şehirde askeri kışlalar hariç 600 kadar evde çoğu Çin'in çeşitli şehirlerinden geçici olarak gönderilen tacirler, zanaatkârlar, çiftçiler ve yine Çin'in iç kısımlarından ek'e sürgün edilip daimi ikamete zorlanarak devlete ait toprakları işlemekle görevlendirilen suçlulardan oluşan demografik bir yapı resmetmektedir. Putimtsev bölgede bol miktarda buğday, darı ve arpa bulunurken pirincin Kulca ve Urumçi'den tedarik edildiğini, çok çeşitli bahçe ürünü sebze ve bitki bulunduğunu ama daha ziyade tütün yetiştirildiğini belirtmektedir. Burada çok kaliteli olmayan Kirpinyı, Bayhovıy ve Julan olarak adlandırılan kutu içerisinde satılan çaylar bulunduğundan da bahsetmektedir. Putimtsev ek'te hayvan yetiştiriciliğinin çok iyi bir durumda olduğunu ve Torgutlar ile Oletlerin yaygın olarak bu işi yaptđını, bunlardan ilkinin hayvanları gümüşle takas ettiğini, ikincisinin ise sürüleri yetiştirmeye ve çoğaltmaya çalıştığını gözlemlemiştir. Spasskiy, Putimtsev'in Oletlerin bazı özel niyetlerinin olduğunu sezdiğini ancak bu konuda açıklama yapmadđını belirtmektedir. Putimtsev ticaretin çoğunlukla Çin tebaasından Kalmuklar, Torgutlar ve Oletler gibi Moğol kökenlilerin elinde bulunduğunu bildirmektedir. Ayrıca fabrikaları ve endüstrisiyle zengin olan Urumçi ve Hobdo ile ek arasında alışverişin çok da verimli olmadđı tespitinde

⁶² Спасский, а.г.м., 7/1, с. 47-49.

⁶³ Спасский, а.г.м., 7/1, с. 49-50.

bulunmaktadır. Kalmuk kabilelerinden olan Torgutlar Volga bozkırlarından Çin'e kaçmışken Oletleri ülkenin en eski sakinleri olarak görmektedir. Putimtsev Çin hükûmetinin Moğol asıllı göçer topluklara güvenmeyip bunlardan 1.500'ünü sınırda nöbet tutmak üzere Kulca'dan Çöçek'e gönderdiğini de müşahede etmektedir.⁶⁴

Putimtsev himayesi altında bulunduğu Kazak sultanların yerel yöneticilere sunduğu hediyelere rağmen seyahatinde çok da rahat hareket edemediği izlenimini vermektedir. Nitekim Putimtsev şehrin yöneticisi ile yakın ilişki içerisine girmiş olmasına rağmen bu ilişkinin çok da sıcak olduğu söylenemez. Nitekim Reimbak, Putimtsev'i bölgeye daha önce gelmemiş olan bir kardeşi olarak takdim etse de güven telkin edemediğinden olsa gerek kendi malları ve siparişlerini Kulca dönüşü teslim almak üzere senet karşılığında bırakmak zorunda kalmıştır. Hatta bir ara şehrin dışına çıkarılarak bir at hırsızının infazına şahit olmaları sağlanarak Putimtsev ve yanındakilere yalnızca sadık halk değil yasaları kim çiğnerse herhangi bir itibar görmeksizin cezalandırılacağı bilgisi verilmiştir.⁶⁵

Putimtsev, Kulca yolunda kervandan ayrılıp çevreyi tanımak için küçük gezilere çıkmıştır. Bu gezilerde genelde çevrede bulunan karakolları, mabetleri ya da kaynak sularının bulunduğu mekânları incelemiştir. Bu ziyaretlerin birinden döndüklerinde kervana eşlik eden Yuçi Sultan'ın oğlu Sort'un⁶⁶ babasının ölümü üzerine kervandan ayrılmış olduğunu gördüler ancak ayrılmadan önce Kulca'da bulunan Janjun'a verilmek üzere kendine ait olduğu izlenimini verdiği kervana takas yapması için izin verilmesini talep eden bir mektubu Putimtsev'e bırakmayı ihmal etmemiştir. Ayrıca yakın bir tarihte göreve atanan Janjun'a hediye olarak beş at gönderip hazineye de dokuz at bağışlamıştır.⁶⁷

Putimtsev'in anlatısında bölgenin çok sık aralıklarla kurulan karakollar ile kontrol altında tutulduğu görülmektedir. Ticaret kervanlarının da bu kontrol noktalarında sıkı takip edildiği anlaşılıyor.

⁶⁴ Спасский, а.г.м., 7/1, с. 50-53.

⁶⁵ Спасский, а.г.м., 7/1, с. 53-55.

⁶⁶ Каунаклар, bölgeden geçen kervanların güvenliğinin sağlanmasına yönelik önemli birtakım hizmetler verdiğiinden bahis açmaktadır. Броневский, а.г.е., с. 73.

⁶⁷ Спасский, а.г.м., 7/2, с. 62.

Nitekim bu kervanların şehirlere giriş çıkışı izne tabiydi. Putimtsev ve beraberindekiler kervanın gelişini bildirmek ve Kulca sınırlarından içeri geçiş izni istemek için bir karakola gitmiştir. Burada onlara Rus mallarıyla kimsenin şehre kabul edilmeyeceği bildirilmiştir. Kervanda bulunan bir rehber memurlara yanlarında Janjun'a ve hazineye verilmek üzere hediye atlar ile yine Janjun'a bir yazılmış bir mektup bulunduğunu söyleyerek içeri alınmazlarsa dönmek mecburiyetinde kalacaklarını belirterek ortamı yumuşatmıştır. Nitekim ertesi gün karakoldan gelen iki kişi Janjun'a gelen mektubu isteyip yanlarında malları olmadan sadece baş amire rapor edilen 600 büyükbaş ve 8.000 küçükbaş hayvan ile şehre girmelerine izin vermiştir. Buldukları yerden Kulca şehrine kadar hemen her karakolda olan bitenden Janjun'u haberdar etmekle vazifeli biri Pekinli diğeri Kulcalı bir Mançu olmak üzere iki memur görevlendirilmiştir. Putimtsev yolculuğu boyunca uğradığı karakollarda sayıları 30 ila 40 arasında değişen asker ya da daha düşük rütbeli görevlilerin bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁸

Kervan yüksek rütbeli farklı memurların eşliğinde Kulca'ya kadar birkaç karakoldan daha geçerek yoluna devam etmiştir. Bu karakollarda yurtlarından Hindalan, Habtagay, Sudaban, Bortala (Uranbar) ve Sayram-kul sınırlarında nöbet tutmak için iki kez yollanmış Çahar Moğollarıyla karşılaştılar.⁶⁹

Yine böyle bir karakol ziyaretinde içlerinden biri yolcuların seyahat izin belgesini kontrol etmekle görevli iki memurun bulunduğu bir postane ve yirmi evden oluşan bir yerleşkeye ulaşmışlardır. Buradaki halkın yanlarında yiyecek stoku bulundurarak yolcular için kervansaray hizmeti vermesi tarihî yam (posta) teşkilatını akla getirmektedir.

⁶⁸ Спасский, а.г.м., 7/2, с. 74-76.

⁶⁹ Bunlar diğer sınır bölgelerine de gönderilirlerdi. Her birlik, 8 bölük ve 160 insandan oluşur. Birlik amiri Ukurday, yardımcısı İlgeday, birlik şefi ise Zangi'dir. Sayısı azalan birliklerde tıpkı bizim Kozaklarımız gibi buradaki görevlilerin çocukları yerleştirilir ve fazlalık olanlar da buraya kabul edilirler. Alt rütbedekiler ve erler, hizmette olup birliklerinden maaş ve erzak alırlar ama başkaca bir görev yapmazlar. Her bölükte kendi yiyeceklerini temin etmek için ziraat ile uğraşan 16'dan fazla kişi bulunur. Bunlar askerlere erzak hazırlar ve bölüğe dâhil edilmezler. Her birine ayda 30 jin (4-5 fund) buğday unu ve buna ek olarak ayda 10 zolotnik gümüş verilir. Спасский, а.г.м., 7/2, с. 79-81.

Putimtsev bu yerin yakınında kara barut aracılığıyla kırılan taşlarla suni olarak yapılmış Pekin'e giden bir yol ayrımı görmüştür.⁷⁰

Putimtsev yolculuğunun bu kısmına sürekli memurların nezaretinde devam etmiştir. Bu memurlar kervanın gelişini düzenli olarak varacakları yerdeki yetkililere haber vermiştir. Kervanın on er ve bir memur eşliğinde yoluna devam etmesi güvenlik tedbirlerinin artırıldığına işaret etmektedir. Nitekim beraberlerindeki askerler Kulca'dan ayrılıncaya kadar onlara eşlik etmiştir.⁷¹

Kervan yol üzerinde gerek tahkimatı gerekse de bulunduğu koşullar itibariyle Kulca'ya çok benzeyen, halkının çoğunu han işleten ya da ticaretle uğraşan Karahıtay ile Dunganlardan oluşan 300 bin hane nüfusa sahip Kaşmir şehrine de uğramıştır. Putimtsev bu şehirden Kulca'ya kadar Çan-Pan adı verilen tarım, bahçivanlık ve ağır devlet işlerinde çalıştırılan suçluların sürgün bölgesini de gözlemlene fırsatı bulmuştur.⁷² Bu manzara Mançu yönetiminin bölgenin demografik yapısı üzerinde izlediği politikayı göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Putimtsev ve yanındakiler kervandan ayrılıp yerleşim yerlerine uğrayarak birtakım ticari girişimlerle bölgenin ekonomisini ve ticaret hacmini ölçümlemeye çalışmıştır. Ancak sadece Kulca'da büyük ve küçükbaş hayvanlarını patiskalar ile kârlı bir şekilde takas edebilmişlerdir.⁷³

Putimtsev'in Notlarında Kulca Şehrinin Yönetimi, Tasviri, Nüfusu, Sanayisi, Ekonomisi ve Askerî Düzeni

Nihayet Kulca'ya vardıklarında şehrin yöneticilerine yanlarındaki mektup ile Rus yapımı bir saat, sincap kürkü, çuha ve kadife kumaş gibi çeşitli hediyeler sunmuş böylece herhangi bir geri çevirme olmadan kervanlarını Kulca'ya sokabilmişlerdir.⁷⁴ Janjun ile görüşmek üzere yola çıktıklarında bürokratik hiyerarşiye uygun bir seremoni ile karşılaşmışlardır. İlkın Janjun'a hediye olarak getirilen atlar kabul

⁷⁰ Спасский, а.г.м., 7/2, с. 83-84.

⁷¹ Спасский, а.г.м., 7/2, с. 86-87.

⁷² Спасский, а.г.м., 7/2, с. 87-88.

⁷³ Спасский, а.г.м., 7/2, с. 90.

⁷⁴ Спасский, а.г.м., 7/2, с. 90-91.

edilmiş akabinde kaçıllarya memurlarına haber gönderilmiştir. Janjun'un ikametine gidiş ve dönüşte birbirlerini takip ederek memurların nezaretinde ilerlemişlerdir.

Janjun'un yanına girdiklerinde (iki refakatçi tarafından emredildiği gibi) reverans yaparak onu selamladılar. Janjun onlara kalkmalarını emretti ve Sultan'ın sağlığını sordu, ölen babası Yuçi için üzüldüğünü belirtti. Sonra onlardan yolların durumu hakkında bilgi isteyerek ticaret yapmak dışında herhangi bir şeye ihtiyaç duyup duymadıklarını sordu. Rehber diz çöküp hiçbir şeye ihtiyaçlarının olmadığı cevabını vererek yalnızca Sultan'ın, Janjun'dan Sudaban karakolunda durdurulan malların Bogdo Han Majesteleri'nin hazinesine kabul edilmesine izin vermesi ya da onun emriyle yabancı tüccarlara satılmasını istediğini belirtti. Sultan'ın bu ricasının iletilmesi üzerine Janjun, emir verdiğini ve Galda'ya talebini yerine getirmesi için emrettiğini söyledi. Bu arada gizli bir takasın olmaması için kervana memur gönderdiğini de belirterek konuşmayı sonlandırdı. Bundan sonra Çin geleneğine göre yolculara bir fincan çay ikram edildi. Önlerine ise alçak banklar koyuldu, çeşitli meyveler ve tereyağından yapılmış şekerler hazırlandı. Janjun, yolculara yardımları nedeniyle Sultan'a teslim edilmek üzere 600 ruble fiyata orta dereceli kalitede 12 ipek kumaş, 100 ruble fiyatına 20 arşin⁷⁵ Çin kadifesi ve yolculara da 140 ruble fiyatına en iyisinden 4 tane patiska verdi. Hediyeler alınırken her zaman olduğu gibi dizlerinin üzerine çökerek hoş görülmek adına Janjun'un önünde yere kadar eğilmek zorunda kaldılar. Sonra Janjun onlara işlerinde başarılar dileyerek veda etti. Tüm bu süre boyunca yanlarında 3 Amban ve 20'ye yakın yüksek rütbeli memur vardı. Janjun koltukta, Ambanlar divanda oturuyor ve diğer memurlar etrafında duruyorlardı. İki tercüman vardı ve bunlardan biri yüksek rütbeli bir memurdu. Konuşma sırasında

⁷⁵ Türk dilinden geçen eski bir uzunluk ölçüsüdür. Rusya'da 16. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bu 16 verşok veya 71,12 cm'ye eşittir. Александр Михайлови Прохоров, "Аршин", *Большой Энциклопедический Словарь*, 1993, с. 79.

*Janjun'dan gelen emirleri dinlerken ikisi de dizlerinin üzerine kapanmışlardı.*⁷⁶

Putimtsev Kulca'nın idare sistemi üzerine ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buna göre Janjun; Yarkent'in merkezinden tayin edilip Kulca şehrini, hâkimiyeti altındaki tüm bölgeleri ve buralardaki orduları -yönetimde birlikte hareket ettiği kendine tabi beş Galda ile yönetmektedir. En önemsiz bir konu bile kâğıt üzerinde kayıt altına alınmaktadır. Janjun'un emrinde; Müslümanlar, Karahıtay ve Dunganlarla ilgilenen üç Amban bulunmaktadır. Bunların yetkileri olsa da Janjun'un onayı olmadan karar veremezler. Yüksek rütbeli memurlar haricinde Janjun'un yanında muhafız gibi hareket eden 120 Mançu bulunmaktadır. Bununla birlikte konutunun girişinin her iki yanında başlarında bir uryanik⁷⁷ bulunan yaylı 12 nöbetçi vardır.⁷⁸

Putimtsev Kulca, Kulca-Kurya veya Janjun-Hoto⁷⁹ olarak da isimlendirilen şehrin; Tekes ve Talki dağlarından 200 verst⁸⁰ ileride başlayan, Balkaş Gölü'ne bağlanan İli Nehri'nin yukarı kıyısının sağında yer aldığını, kentin 3 sajen⁸¹ yüksekliğinde 4 köşeli taş bir duvarla çevrili olduğunu ancak İli Nehri'nin dik kıyısı boyunca 100 sajen uzunluğunda ve 1 arşin kalınlığında nerdeyse yıkılmakta olan ve şehrin korunması için yeterli genişliğe sahip olmayan tuğla duvar dışında, hendek ve hiçbir dış tahkimatı olmadığını, askerî mıntıkların ve karakolların ise silahsız olduğunu belirtmektedir.⁸²

⁷⁶ Спасский, а.г.м., 7/2, с. 92-94.

⁷⁷ Rusya'da, Kozak ordusunda rütbeli asker anlamında ve 1878-1917 yılları arasında ise düşük rütbeli polis manasında kullanılmıştır. Александр Михайлови Прохоров, "Урядник", *Большой Энциклопедический Словарь*, 1993, с. 1391. Burada muhtemelen uryadnik rütbesine denk gelen bir askeri nitelemek için bu ifade kullanılmıştır.

⁷⁸ Спасский, а.г.м., 8/3, с. 107-108.

⁷⁹ Hoto, Moğol dilinde kent manasına gelmektedir. Janjun'un kenti, Janjun'un yaşadığı yer anlamındadır.

⁸⁰ Eski bir Rus uzunluk birimidir. Yaklaşık olarak 1,066 metreye eşittir. Владимир Владимирович Лермантов, "Верста", *Энциклопедический Словарь Брокгауза и Ефрона*, 11 (1892), с. 52.

⁸¹ Metrik sistemden önce kullanılan Rus uzunluk ölçüsüdür. 3 arşine veya 2,134 metreye eşittir. Дмитрий Николаевич Ушаков, "Сажень", *Толковый Словарь Русского Языка*, 4 (1940), с. 24.

⁸² Спасский, а.г.м., 8/3, с. 97.

Putimtsev vilayet merkezi olmasına karşın Kulca-Kurya'nın çevre şehirlerden Müslümanların yaşadığı Hoten, Yarket, Kulca ve Mançuların ikamet ettiği Bayandı ile Karahıtaylarla meskûn Kaşmir'den çok da farklı olmadığı ileri sürmektedir. Şehrin içinde dar ve kirlî sokakları ile sayısı 10 bini bulan küçük ev ile Çinlilerin günlük ibadetlerini yaptıkları ve bazen de tiyatro gösterileri, eğlendirici oyunlar ve benzer faaliyetler gerçekleştirdiği görkemli tapınakları bulunduğunu buna mukabil Müslümanların da camilerinin olduğunu not eden Putimtsev'e göre bu şehrin gerçek sakinleri Karahıtaylar (Hara-Kitay-Nogontuk) ile Dungan olarak tanınan Çinlilerdir. Putimtsev Çince konuştukları halde kendilerini Emir Timur'un askerlerinin torunları olarak gören ve katı Müslümanlık anlayışına sahip Dunganları Çinliler gibi kaba, inatçı ve kibirli olarak tanımlar. Putimtsev bu halkın giyimlerini, merasim geleneklerini ve kusurlu eğilimlerini Çinlilerden aldığını ileri sürmektedir.⁸³

Putimtsev, Kulca'daki ordunun iaşesi için; altı Müslüman şehrin - Yarkent, Kaşgar, Hoten, Kunaturpan (Uçturfan olsa gerek), Turfan ve Aş⁸⁴- her birinden biner kişinin toplamda 6000 kişinin buraya getirildiğini öğrenir. Bunlar ziraat ile meşgul olan Uygur ya da Tarançilerdir. Bunların yanı sıra Olet, Solon, Şibe, Çahar (Çaur) olarak adlandırılan Moğollardan da 6000 kişi getirildiğini ancak bunların sadece küçük bir kısmının Kulca'ya yerleştirdiğini, kalanların ise Kulca'nın çevresine ve başka şehirlere iskân edildiğini notlarına ekler.⁸⁵

Şehrin nüfusunun aslında az olduğunu ancak Çin, Kaşmir, Buhara, Hokand, Margilan, Andican ve Taşkent'ten gelen tacirlerle her zaman olağanüstü şekilde kalabalıklaştığına lakin bu tacirlerin orta kaliteli muslinler, tek renk baskı desenli kumaşlar, yarı ipek kumaşlar ve patiskalar haricinde âdeta hiç mal getirmediğine dikkat çeken Putimtsev bu tacirlerin şehrin dışında Dunganlar tarafından idare

⁸³ Спасский, а.г.м., 8/3, с. 97-98.

⁸⁴ Putimtsev metninde iki kez geçen Aş adlı şehre rast gelinememiştir. Bu şehir muhtemelen Biçurin'in eserinde, geçen Uş şehri olabilir. Бичурин, а.г.е., с. 36

⁸⁵ Спасский, а.г.м., 8/3, с. 99.

edilen aylık oda kirası bir gümüş liang⁸⁶ (8 ½ zolotnik⁸⁷) olan kervansaraylarda kaldığını bildirmektedir.⁸⁸

Bu seyahat notlarında şehrin sosyal yaşamına dair güçlü gözlemleri görmek mümkündür. Kulca'daki sokakların tacirler, zanaatkârlar ile hanlar ve çay evleriyle dolu olduğu belirten Putimtsev, misafirlerin ve bekâr insanların evde yemek yapmadığına ve herhangi bir ön yargı taşımadan öğlen ve akşam yemeklerini hanlarda yediğine, hatta evli olan insanların da yemeklerini buralardan temin ettiğine, çayı ve tütünü aralıksız içen insanların her zaman kalabalık olan çay evlerini nefes alamaz hale getirdiğine ayrıca Dunganlar ve Karahitayların açık ve özgür bir şekilde kumarhane işlettiğine tanık olmuştur.⁸⁹

Putimtsev'e göre Kulca ve çevre şehirlerde yaşayanlar, endüstriyel işlere ve ticarete yatkın görünmektedir. Zira günlük notlarında; Çinlilerin ticaretle beraber gümüş, bakır ve demir işçiliği ile tesviyecilik ve dülgerlik gibi zanaatları başarılı bir şekilde yaptığı, Dunganların küçük çaplı ziraat ile uğraştığı bununla birlikte han işletip pazarlarda çeşitli küçük eşyalar sattığı, ele geçirilen Altışehir'deki Müslümanların ticaretle beraber tarım, bahçivanlık ve el işleriyle meşgul olduğu, Moğolların ise göçer yaşamın getirdiği alışkanlıkla daha çok hayvancılık ve kısmen de ziraat ile ilgilendiği görülmektedir.⁹⁰

El işçiliğine dayalı bu küçük çaplı işlerin yanı sıra şehirde ana ticaretin Kazaklarla takas edilen at ve büyükbaş hayvanlar üzerinden yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu hayvanların bir kısmının orduda kullanıldığı, bir kısmının da Urumçi halkına gümüş karşılığında satıldığı görülmektedir. İhtiyaç fazlası atlar ise *demir sürüsü* ismiyle anılan devlet hazinesine aktarılmakta, hazine ise genellikle askerlerin kullanımı için beslenen, Müslümanlardan gümüş karşılığında takas

---

⁸⁶ Çin'de eskiden kullanılmakta olan ağırlık ve para birimidir. *Tael* ismiyle de bilinmektedir. К. Н. Черножуков, "Лян", *Большая Советская Энциклопедия*, 15 (1974), с. 130.

⁸⁷ Metrik sistemden önce kullanılan yaklaşık 4,25 grama eşit gelen eski Rus ağırlık ölçüsüdür. Анастасия Петровна Евгеньева, "Золотник", *Словарь Русского Языка*, 1 (1985), с. 1113.

⁸⁸ Спасский, а.г.м., 8/3, с. 99-100.

⁸⁹ Спасский, а.г.м., 8/3, с. 100-101.

⁹⁰ Спасский, а.г.м., 8/3, с. 101.

olarak alınan at, büyükbaş hayvan ve patiska gibi ihtiyaçlar için kullanılmaktadır.⁹¹

Daha ziyade çuha kumaşı ve deriden oluşan Rus malları, bu şehre sadece -Putimtsev'in de başvurduğu yol olan- Kazak Sultanları adına teslim edilmektedir.⁹² Putimtsev Rus ticaretine uygulanan bu kısıtlamanın Çin'in aleyhine bir gelişme olduğundan oysa Rusya'dan kaliteli malların ithal edilmesiyle çevre şehirlerden buraya daha fazla tacir çekilebileceğini düşünmektedir.⁹³ Diğer yandan Kulca'ya getirilen malların herhangi bir vergiye tabi olmadığını aktaran Putimtsev, Asya'nın batısından gelen yük hayvanları hariç her türden otuz parçanın zaten Yarkent, Hoten, Kaşgar ve Aksu'da vergilendirildiğini belirtmektedir.⁹⁴

Bölgenin mali yapısını irdeleyen Putimtsev şehrin Müslüman sakinlerinin ve Moğolların tarımla uğraştığını, çocukları da 20 yaşından 50 yaşına kadar sisteme dâhil edilen bu çiftçilerin yıllık vergi olarak her biri sekiz çuval olmak üzere pirinç, yarma, arpa, un ve darıyı hazineye teslim etmekle yükümlü olduğunu belirtmektedir. Putimtsev bu tahılların bir kısmının ordunun ihtiyaçları için kullanıldığını geri kalanların ise büyük stokların toplandığı depolarda muhafaza edildiğini, 1809'da ihmal nedeniyle üç yıllık bir tahıl stokunun tamamının çürüdüğünü -ki Janjun'un bu zarar karşılığında hazineye ödeme yapmak zorunda kalmıştır- anlatmaktadır.⁹⁵

Bölgedeki askerî yapılanma üzerinde titiz bir çalışma yürüten Putimtsev, Kulca'da bulunan ordunun neredeyse tümünün tarım, hayvancılık ve kısmen de ticaretle uğraşan Mançular dışındaki göçer halklardan oluştuğu belirtmektedir. Rus veya Kozak ordusuna benzerlik gösteren bu 28.000 kişilik ordunun Mançulardan 4.000 Hoşo ile altışar binlik Olet, İli Çaharı, Solon ve Şibe'den oluştuğunu, sırayla göreve çağrılan bu grupların İli ve Bortala nehirleri ile Tekes ve Talki dağları boyunca yerleştirilerek Çöçek'e kadar olan sınırı koruduğunu

⁹¹ Спасский, а.г.м., 8/3, с. 101-102.

⁹² Janjun ile Abılay Han arasında Sayram-kul yakınlarında imzalanan ticaret antlaşması ile Kulca ve Çöçek pazarları açılmıştır. Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 252.

⁹³ Спасский, а.г.м., 8/3, с. 103.

⁹⁴ Спасский, а.г.м., 8/3, с. 106.

⁹⁵ Спасский, а.г.м., 8/3, с. 106-107.

gözlemlemiştir. Putimtsev askerlerin yay, mızrak, kılıç, küçük tüfek gibi hafif silahlara sahip olduğuna, 2 verşok⁹⁶ kalınlığını geçmeyen ve 2½ çeyrek uzunluğundaki, arabası dahi olmayan dökme demir topların ise daha ziyade resmi merasimler ile şehir kapılarının kapanmasında ve gece yarısında ateşlendiğine tanıklık etmiştir.⁹⁷

Putimtsev aynı Janjun'un sorumluluğunda, Kulca-Kurya'dan elli verst ileride Müslümanlarla meskûn geniş bir Kulca şehriden bahseder ki bu Eski Kulca olarak bilenen şehirdir. Bu şehir Mançulara ait olan diğer çevre şehirler gibi Ahim-bek adlı Müslüman biri tarafından yönetilmektedir.⁹⁸ Kervandaki malları satmak için Kulca'da 45 gün kalan Putimtsev ve beraberindekilerin Çinliler tarafından herhangi bir baskı görmeyip rahat hareket ettiği anlaşılıyor. Putimtsev Mançu yöneticilerinin şüpheli bakışları altında olsa da seyahati boyunca bilgi toplamaya devam etmiştir.⁹⁹

Sonuç

Doğu Türkistan'ın kuzeyinde, İpek Yolu güzergâhı üzerinde bulunan İli bölgesi verimli toprakları ve zengin otlakları ile en eski dönemlerden itibaren birçok topluluğun buraya ilgi duymasına dolayısıyla bölgede siyasi, sosyal ve ekonomik hareketliliğin yaşanmasına sebep olmuştur. Özellikle 19. yüzyılda söz konusu bölgede ön plana çıkmaya başlayan Kulca şehri Ruslar, Kazaklar ve Çinliler için önemli bir pazar yeri işlevi görerek cazibe merkezi haline gelmiştir. Kulca'nın Asya ticaretinde stratejik bir mevkiye yükselmesi kaçınılmaz olarak beraberinde siyasi rekabeti ve dolayısıyla devletler arası mücadeleyi getirmiştir.

18. yüzyılda bölgeye ulaşan Mançu hanedanı sorumluluk alanının ziyadesiyle geniş olmasından dolayı İli bölgesinde yetkin bir hâkimiyet kurmakta zorlanmıştır. Bölgenin çok uluslu yapısı büyük isyanların çıkmasına neden olmuş ve en nihayetinde güçlü bir siyasi otorite

⁹⁶ Metrik sistemden önce kullanılan 4,4 cm'ye eşit olan Rus uzunluk ölçüsüdür. Анастасия Петровна Евгеньева, "Вершок", *Словарь Русского Языка*, 1 (1985), s. 155.

⁹⁷ Спасский, а.г.м., 8/3, с. 110-111.

⁹⁸ Спасский, а.г.м., 8/3, с. 111.

⁹⁹ Спасский, а.г.м., 7/2, с. 95-96.

yoksunluğu b6lgeyi savunmasız bir hale getirmiştir. Bu durum b6lgeyi Rus yayılcılığı için elverişli bir konuma taşımiştır.

Bu tehlikenin farkında olan Mançu y6netimi bir yandan doğal olarak sınırlarında Rus tacir g6rmek istemezken diğer yandan ticari kaygılarla Rus tacirlerin Türkistan'dan gelen kervanların içine sızarak Rus mallarını b6lgeye sokmalarına g6z yummak durumunda kalmıştır. Bu riyak6r tutum b6lgede yapılan ticarete kasten oluşturulmuş gevşek bir düzen meydana getirmiştir. Nitekim bu durum b6lge içinde sık aralıklarla serpiştirilmiş karakollarda rüşvet olaylarının yaşanmasına neden olmuştur.

İki devlet arasındaki ticari faaliyetler 1851 tarihli Kulca Antlaşması ile legal bir zemine çekilmiştir. Ancak Mançu hkmeti b6lgenin çok uluslu yapısının getirdiği zorlukların üstesinden gelememiş ayrıca kendilerine tabi olan Kazaklar da Rus h6kimiyetine girmiştir. Bu gelişmeyle Ruslar 1867 yılında *Semireenskya Oblast'*nı kurarak Yedisu b6lgesinde siyasi bir akt6r haline gelmiş ve 1871 yılında İli b6lgesini ele nihai olarak geçirmiştir.

Rusların İli b6lgesini bu kadar kısa sürede ele geirişinin ardında b6lgeye planlı olarak g6nderilen farklı uzmanlık alanlarına mensup pek çok kişinin katkısı olmuştur. B6lgede gerçekleştirilmekte olan ticari faaliyetleri tetkik etmek üzere Kulca şehrine doğru yola çıkan Putimtsev kaleme aldığı günlük seyahat notlarında kolonist bir tavırla İli b6lgesinin coğrafi, idari, askerİ, ekonomik ve demografik yapısını etraflıca ele almıştır. Putimtsev'in b6lgenin yer altı ve yer üstü kaynaklarının tespitine alışması Rus sanayisi için ham madde arayışı içinde olduğu izlenimi vermektedir.

Putimtsev'in esasında istihbari bir nitelik taşıyan seyahat notları Rus kolonizasyonu için paha biçilmez bir kaynaktır. Bununla birlikte b6lge sakinlerinin günlük yaşamı üzerine yaptığı g6zlemler, bu kozmopolit coğrafyanın sosyolojisinin ortaya çıkarılması adına oldukça 6nemlidir. Nitekim Türk, Moğol ve Çin etnisitesine mensup halklar gerek dil, gerek gelenek, gerekse de birbirlerinden farklı dinleriyle oldukça renkli bir tablo ortaya koymaktadır. Putimtsev, her ne kadar b6lgeyi bir Çin lkesi olarak g6rse de notlarında ifade ettiği nehir, dağ ve şehir isimlerinin Türkçe olduğu g6ze çarpmaktadır.

Putimtsev bölgede ağır bir Mançu hegemonyasının hüküm sürdüğüne şahit olmuştur. Nitekim yol güzergâhlarında çok sayıda karakol bulunması, bölgeye gelen tacirlerin görevli memurlar nezaretinde seyahat etmesi sıkı bir kontrol mekanizmasının varlığına işaret etmektedir. Batı'dan gelebilecek olası bir saldırı ve bölge tarihinde yaşanan büyük isyanlar zaten yeni ele geçirilmiş bölge üzerinde tehdit algısının yüksek olmasına sebep olmuştur. Zira sıkı askerî inzibat uygulamaları ve yol boyunca rast gelinen pek çok karakol bir güvenlik endişesi yaşandığını göstermektedir.

Yolculuğu esnasında ziyaret ettiği karakollardaki asker sayısını ve uğradığı şehirlerin tahkimatlarını özenli bir biçimde not etmesi Putimtsev'in olası bir Rus ilerleyişi öncesinde bilgi topladığı kanısını güçlendirmektedir. Nitekim etnik yapısına kadar incelediği ordu hakkındaki gözlemleri bir tercüman için fazlasıyla teferruatlıdır. Bu anlatıları Putimtsev'in İli bölgesine gerçekleştirdiği seyahatin basit bir ticari fizibilite çalışması olmadığını düşündürmektedir. Bu da söz konusu seyahatin Çarlık Rusyası'nın bölgeye duyduğu ilginin ekonomik bir karşılığının olup olmadığının öğrenilmesi için düzenlendiği kanaatini akla getirmektedir. Nitekim ilerleyen yıllarda bölgeye giden diğer Rus görevlilerinin temaslari ve nihayetinde bölgede Rus hâkimiyetinin kuruluşu bu düşünceyi desteklemektedir.

Kaynakça

Barthold, Wilhelm, "Kulca", *İslam Ansiklopedisi*, 6 (1977), s. 976-977.

Bellér-Hann, Ildikó, *Community Matters in Xinjiang: 1880-1949*, Brill, Leiden 2008.

Berber, Oktay, *Kalmuk İstilas ve Türk Dünyasına Etkileri*, TTK Yayınları, Ankara 2021.

Бичурин, Никита Яковлевич, *Описание Чжуньгарии и Восточного Туркестана в Древнем и Нынешнем Состоянии*, Т. 1-2, В Типографии Карла Крайя, Санкт-Петербург 1829.

Бичурин, Никита Яковлевич, "Статистическое Обзорение Чжуньгарии в Нынешнем ея Состоянии", *Русский Вестник*, 3 (1841), с. 615-635.

Броневский, Семен Богданович, *О Казахх Средней Орды*, ЭКО, Павлодар 2005.

Черножуков, К. Н., “Лян”, *Большая Советская Энциклопедия*, 15 (1974), с. 130.

Дьяков, А., “Воспоминания Илийского Сибинца о Дунганско-Таранчинском Восстании в 1864-1871 Годах в Илийском Крае”, *Записки Восточного Отделения Императорского Русского Археологического Общества*, 18 (1908), с. 233-282.

Eberhard, Wolfram, *Çin Tarihi*, ТТК Yayınları, Ankara 2019.

Федоров, Дмитрий Яковлевич, *Опыт Военно-Статистического Описания Илийского Края*, Т. 1, Ташкент 1903.

Грум-Гржимайло, Григорий Ефимович, “Кульджа”, *Энциклопедический Словарь Брокгауза и Ефрона*, 17 (1896), с. 8.

Грум-Гржимайло, Григорий Ефимович, *Описание Путешествия в Западный Китай*, Т. 1, Типо-Литография С. М. Николаева, Санкт-Петербург 1896.

Жиров, Александр Александрович & Зуева, Елена Александровна, “Нерпины”, *Краткая Энциклопедия по Истории Купечества и Коммерции Сибири*, 3 (1996), с. 26-28.

Khodjaev, Ablat & Khodjaev, Kamil, “Chi’ng Çin’inin Zungarya ve Doğu Türkistan’ı İşgali”, *Türkler Ansiklopedisi*, çev. Bülent Keneş, 18 (2002), s. 687-702.

Ковалевский, Егор Петрович, *Странствователь По Суше и Морям*, сост. И. И. Глазунова, Т. 3, Типография ВР. Глазуновых, Санкт-Петербург 1871.

Kurban, İklil, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, ТТК Basımevi, Ankara 1995.

Kuropatkin, Aleksey Nikolayevič, *Asya’nın Kalbi Doğu Türkistan*, çev. Feyzullah Uygur, İlgі Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016.

Лермантов, Владимир Владимирович, “Верста”, *Энциклопедический Словарь Брокгауза и Ефрона*, 11 (1892), с. 51-52.

Мейендорф, Егор Казимирович, *Путешествие из Оренбурга в Бухару*, Издательство «Наука», Москва 1975.

Небольсин, Павел Иванович, “Очерки Торговли России с Средней Азией”, *Записки Императорского Русского Географического Общества*, 10 (1855), с. 337-373.

Обручев, Владимир Афанасьевич, “Дневные Записки Переводчика Путимцева и Переводчики Этих Записок”, *Записки Императорского Русского Географического Общества*, 53 (1817), с. 57-81.

Özey, Ramazan, *Asya Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2019.

Пржевальский, Николай Михайлович, *Из Зайсана Через Хами в Тибет и на Верховья Желтой Реки*, Имп. Рус. геогр. о-во, Санкт-Петербург 1883.

Прохоров, Александр Михайлови, “Аршин”, *Большой Энциклопедический Словарь*, 1993, с. 79.

Прохоров, Александр Михайлови, "Урядник", *Большой Энциклопедический Словарь*, 1993, с. 1391

Radloff, Wilhelm, *Sibirya'dan Seçmeler*, çev. Ahmet Temir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.

Salman, Hüseyin, "Karluklar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24 (2001), s. 509-510.

Schuyler, Eugene, *Turkistan; Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara and Kuldja*, Vol. 2, Scribner, Armstrong & Co, New York 1876.

Спаский, Григорий Иванович, "Дневные Записки Переводчика Путимцева, в Проездъ его от Бухтарминской Крепости до Китайского Города Кульджи и Обратно в 1811 Году", *Сибирский Вестник*, 7/1, с. 29-58; 7/2, с. 59-96; 8/3, с. 97-111; 8/4; с. 112-122 (1819).

Спаский, Григорий Иванович, "О Торговых Сношениях России с Западным Китаем", *Москвитянин*, 2/6 (1856), с. 180-210.

Şincangning Kiskıçe Tarihi, Ürümçü 1984.

Taşgıl, Ahmet, "Kulca", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 26 (2002), s. 354-355.

Topsakal, İlyas, *Sibirya Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020.

Ушаков, Дмитрий Николаевич, "Сажень", *Толковый Словарь Русского Языка*, 4 (1940), с. 24.

Валиханов, Чокан Чингисович, *Собрание Сочинений В Пяти Томах*, сост. Х. А. Аргынбаев, К. А. Биржанов, А. Б. Калышев, Н. Э. Масанов, Т. 2, Главная Редакция Казахской Советской Энциклопедии, Алма-Ата 1985.

Ерофеева, И. В. & Жанаев, Б. Т. & Самигулин, И. М., *Путевые Дневники и Записки Российских Чиновников и Исследователей о Казахской Степи XVIII-Середине XIX Века*, Астана 2012.

Евгеньева, Анастасия Петровна, "Фунт", *Словарь Русского Языка*, 4 (1988), с. 587.

Евгеньева, Анастасия Петровна, "Рубль", *Словарь Русского Языка*, 3 (1987), с. 736.

Евгеньева, Анастасия Петровна, "Вершок", *Словарь Русского Языка*, 1 (1985), с. 155.

Евгеньева, Анастасия Петровна, "Золотник", *Словарь Русского Языка*, 1 (1985), с. 1113.

Yıldırım, Kürşat, *Doğu Türkistan'ın Yer Adları*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.

Yorulmaz, Osman, *Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasi İlişkiler*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Зарубин, Иван Иванович, "По Горам и Степям Средней Азии. Путевые Заметки от Москвы до Кульджи", *Русский Вестник*, 144/11-12 (1879), с. 627-683.

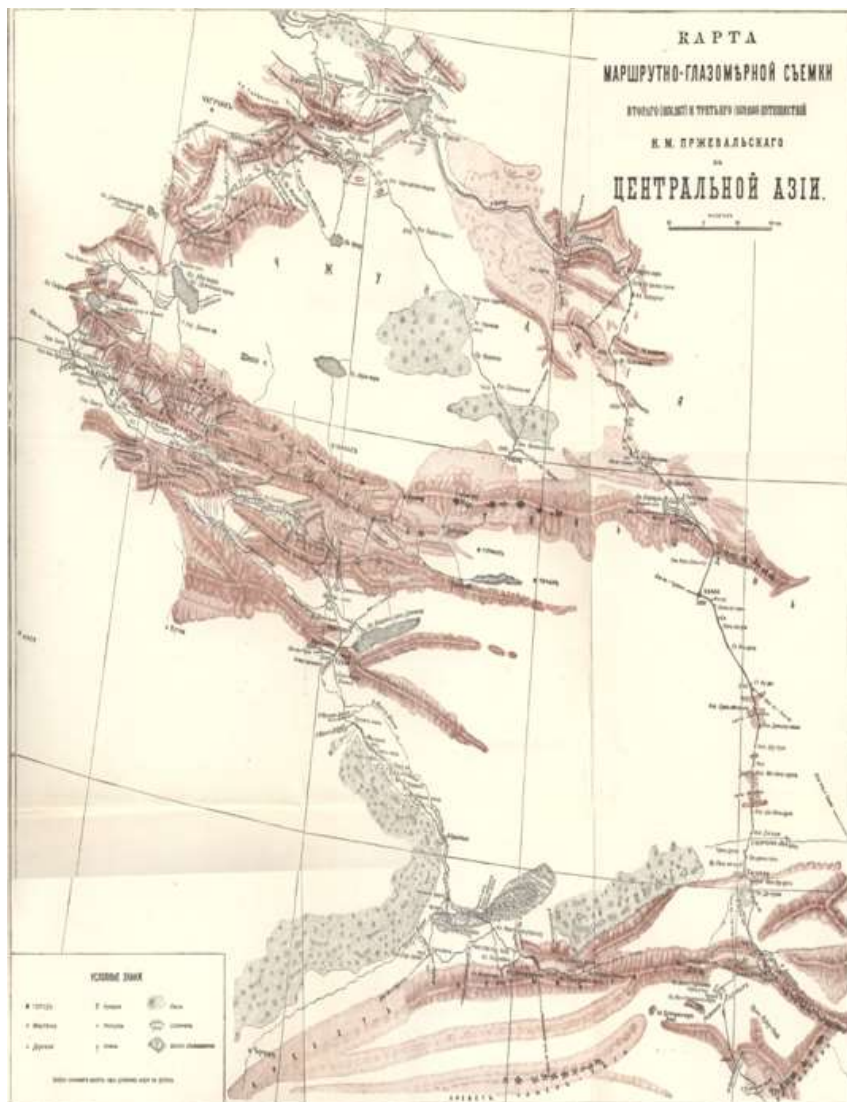
EKLER

Ек 1. Putimtsev'in Yol Güzergâhı. Ерофеева & Жанаев & Самигулин, *a.g.e.*, с. 360.

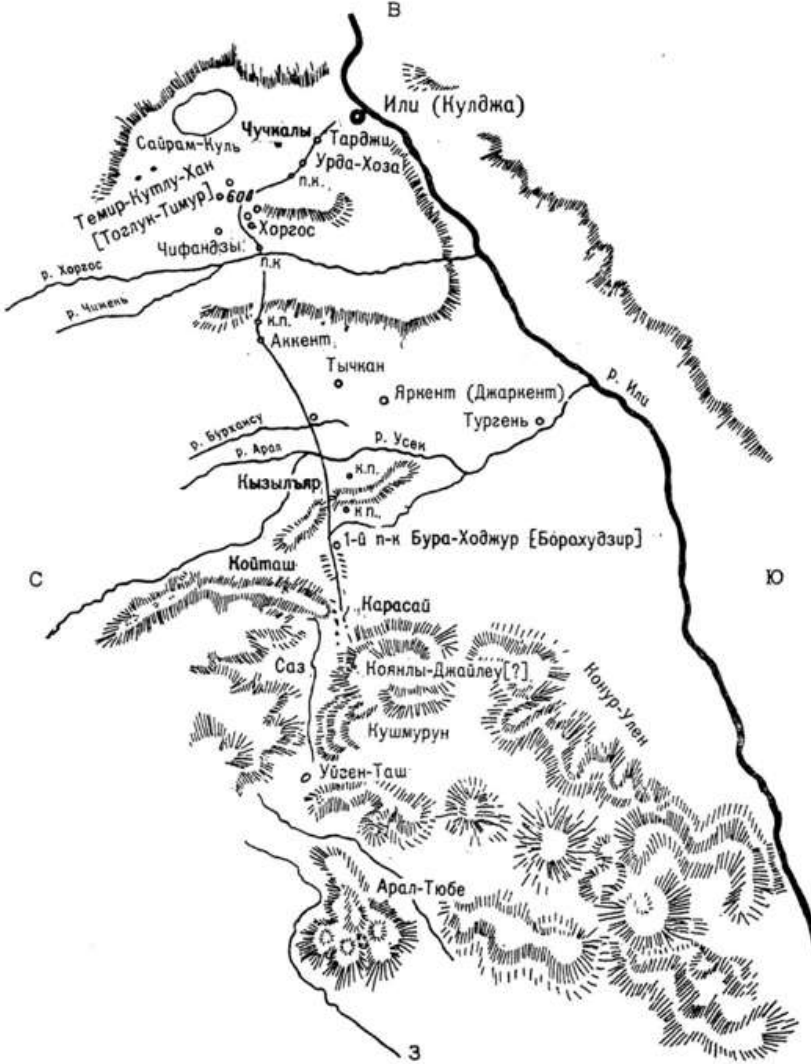

Рис. 6. Карта маршрута коллежского регистратора А. Т. Путицева. 1812 г.

Ek 2. Prjevalskiy'nin Yol Güzergâhı. Пржевальский, *a.g.e.*, c. 157.

Ek 3. Velihanov Tarafından Çizilen Altın-Emel Üzerinden Yeni Kulca Şehrine Giden Yol Güzergâhı. Валиханов, *a.g.e.*, с. 201.

Extended Abstract

East Turkestan is located at an essential point of intersection between Far Asia and Inner Asia and has been a center of attraction throughout history. Geographically divided in two by the Tengri Mountains, the Ili region in the north of this geographical area takes its name from the Ili River, which reaches the Zhetisu (Jetysu) area along the Ili River route, following North East Turkestan. The Ili region's fertile soils and extensive pastures, being located on the route of the historical Silk Road and being a transit point have kept the interest of various communities alive since the earliest times, and this has led to intense political, social and economic activity in the region. Turkic populations played an active role in the region for a long time, and then various Mongolian groups came to the fore.

The earliest records of the Ili region started to be seen in Chinese sources in the second century BC. Usuns, Saks, Yuezhis, Huns, Xianbeis and Chinese tried to have power over the region until the sixth century. The Tang Dynasty began to fill the political space created due to the weakening of the Gokturks, who dominated the region in the sixth century, in the second half of the seventh century. The Chinese, advancing westwards with the idea of becoming the ruler of the Asian steppes, were defeated by the Islamic armies in the Talas tribes - with the Turks changing sides - and domestic conflicts broke out in China. Following this development, first the Turgesh and then the Qarluqs established non-permanent sovereignty in the Ili region.

Once under the sovereignty of the Uighurs, Karakhanids, Qara Khitai, Rouran Khaganates, the region was first ruled by the Mongols and then by their successors, the Chagatais. With the end of this period, the Ili region, which was under the rule of the Timurids, Kalmyks and Dzungars was administered by the Chinese after the Qing Dynasty stepped into these lands in the second half of the eighteenth century. In addition to the names such as Kashgaria and Little Bukhara, the geography known as East Turkestan, where Turkic and Mongolian peoples have existed for a long time, has started to be called Chinese Turkestan in time with the entry of China into the region.

One other reason for the interest in East Turkestan was that the region played an important role in the trade of Inner Asia. Recognizing this potential, the Qing Dynasty built many new settlements to establish a permanent presence here. By signing trade treaties with its western and northern neighbours, the Russians and Kazakhs, the Qing Dynasty sought to expand China's access to foreign markets by opening up new markets in the Ili region.

The strategic commercial importance of the region inevitably brought with it political rivalry and thus inter-state struggle. In this regard, the region

became an area of interest for Tsarist Russia. The fact that East Turkestan lacked a strong political authority made the region vulnerable and susceptible to invasion. All things considered, this situation created a favourable environment for Russian expansionism.

Before using military force in the lands that they were interested in, the Russians organized a kind of pioneering exploration movement by deploying people from different fields to that region, and in this framework, the Russians aimed to obtain information about the region by using commercial channels in their relations with East Turkestan. It is possible to follow the typical historical trajectory of this process through the adventure of Andrey Terentyevich Putimtsev.

To understand the Russian involvement in East Turkestan more accurately, it is of primary importance to read through the written materials left by Russian travellers who visited the region. With this approach, Putimtsev's visit to the region acquires a historical value. As a matter of fact, although Putimtsev provides limited information about the entire region, the information he provides about the city of Kuldja, which was a commercial and administrative centre, is very important for understanding the life in these lands.

Putimtsev, who was sent to the Ili region in a trade caravan by Tsarist Russia, started his journey on June 4, 1811 and proceeded from Altai to the border of Eastern Kazakhstan, first to the city of Chuguchak and then to Kuldja, and returned on November 18, 1811 after a period of 5 months in total. Putimtsev's fluency in the language of the region and his familiarity with its inhabitants must have been the main reason why he was chosen for this journey. Since Russian merchants were forbidden by the Manchu government to trade in the region, Putimtsev masqueraded as a merchant, disguised in Asian clothes and traveled to the region illegally.

While the Manchu regime did not want to see Russian merchants within their borders on the one hand, on the other hand, they found a solution to this situation in line with their commercial concerns and interests. Wearing Asian dress was deemed sufficient for trade and thus Russian merchants could actively conduct commercial activities in the region. Nevertheless, this situation led to bribery cases at the border checkpoints or Chinese outposts stationed at various distances in the region and the guards behaving according to their personal interests. However, over time, these illegal trade activities were legalized for mutual interests and Russian merchants acquired the right to trade freely and safely with the Treaty of Kuldja in 1851.

Although Putimtsev's notes initially state that he came to this unknown geography only for commercial matters, when the content of the text is analysed, it is seen that he gathered information by making detailed observations on underground and surface resources with a colonist perspective. He gives detailed information about the mountains, rivers, lakes and towns, in other words the geographical features of the places he visited, and draws a physical map of the region.

In addition to this physical structure, he tried to evaluate the economic potential of these lands by focusing on issues such as the administrative structure of the region, production relations, financial structure and how the trade functions. Putimtsev's observations about the region's soil structure, underground mines, water resources and vegetation based on the notes he kept give the impression that he was in search of raw materials for the Russian industry. Examples of these investigations include his detailed observations on tree species, river deltas, medicinal waters and coal enterprises along his route. On the one hand, Putimtsev revealed the institutional organization network of the region, and on the other hand, he tried to analyse the social structure of the population through settlements. As a matter of fact, he observed the last stop of his journey, Kuldja, for a long time in terms of population, industry, trade and internal security.

Although Putimtsev describes the region as a Chinese country, the names of rivers, mountains and cities in his notes are Turkish. In addition, many peoples of Turkish, Mongolian, Chinese ethnicity and different belief systems point to the cosmopolitan structure of the region. The presence of a strong Manchu influence on this cosmopolitan population is clearly visible. The execution scene he witnessed in the city of Chuguchak is an indication of the strong dominance of the Manchu regime in the region. The fact that there were many outposts along the route and that those who came to the region sometimes traveled under the supervision of officials shows that there was a strict control mechanism. Although it may seem natural to take such strict measures in such a strategic border region, it can be assumed that the rebellions in the history of the region necessitated such an approach. Strict military patrols and outposts interspersed at frequent intervals along the road indicate that there was a concern for security. Putimtsev's interest in this issue, especially his observations on the lack of fortifications in the city of Kuldja, reinforces the idea that he provided intelligence information for a possible Russian advance.

It could be claimed that Putimtsev's trip to the Ili region was not a simple commercial feasibility study, but rather an attempt to find out whether Tsarist Russia's interest in the region had any economic repercussions. The

contacts of other Russian officials who traveled to the region in the following years and the eventual establishment of Russian rule in the region support this idea.

In the literature, it has been observed that there are two settlements named Kuldja, both in Putimtsev's writings and in the texts of other Russian travelers. So much so that there is no clear line at the point of separation of the two settlements and these two cities are often confused with each other or accepted as a single settlement. Although it is not known for certain, it is possible to date the foundation of the old Kuldja city to an earlier time compared to the new Kuldja city. While the old city of Kuldja continues to exist under the name of Ghulja in East Turkestan today, the new city of Kuldja, which played the role of an important administrative and commercial center between 1763-1866, has now turned into a historical settlement under ruins.

In this study, based on Putimtsev's diary notes, the political, social and economic aspects of the region were tried to be illuminated through the city of Kuldja, one of the cities of the Ili region in East Turkestan. The present study is an attempt to translate Putimtsev's diary notes, to clarify the unknowns in the text that need to be explained and to identify erroneous information. Many incorrectly named geographical places such as rivers and mountains have been corrected by following the route of the caravan in which Putimtsev was travelling on the map. At the end, based on these memos, the problematics on the old and new Kuldja cities in the Ili region in the north of East Turkestan were sought to be explained.